SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 135.

NYELV ÉS OKTATÁS KISEBBSÉGBEN

Kárpát-medencei körkép

Szerkesztette

BARTHA CSILLA – NÁDOR ORSOLYA – PÉNTEK JÁNOS

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2011

NYELV ÉS OKTATÁS KISEBBSÉGBEN

Kárpát-medencei körkép

Szerkesztette
BARTHA CSILLA
NÁDOR ORSOLYA
PÉNTEK JÁNOS

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2011

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 135.

Sorozatszerkesztő:
KISS GÁBOR

Technikai szerkesztő:
HATTYÁR HELGA

A kötet megjelenését
az Illyés Közalapítvány támogatta.

ISSN 1419-6603
ISBN 978-615-5219-06-1

© A szerzők, 2011
© Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János, 2011
© TINTA Könyvkiadó, 2011

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója

TARTALOM

Bartha Csilla – Péntek János
Bevezetés 7

I. Oktatáspolitikai áttekintés

Nádor Orsolya
Nyelvpolitika és oktatás – történeti háttérvázlat 21

Göncz Lajos
Iskolaválasztás a Vajdaságban 57

II. Országtanulmányok

Fóris-Ferenczi Rita – Péntek János
A romániai magyar közoktatás, különös tekintettel az oktatási nyelv(ek)re 73

Gábrity Molnár Irén
Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban – iskolastatisztika 133

Kolláth Anna
A magyar nyelvű oktatás a Muravidéken 185

Orosz Ildikó – Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Bátyi Szilvia
A magyar oktatás Kárpátalján 213

Szabómihály Gizella
A magyar nyelvű oktatás Szlovákiában a rendszerváltozás után 279

Szoták Szilvia
Az osztrák oktatási rendszer és a kisebbségi magyar oktatás 317

Tárgymutató 353

A MAGYAR OKTATÁS KÁRPÁTALJÁN

Orosz Ildikó – Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Bátyi Szilvia[1]

1. Az iskola mint közigazgatási egység/intézmény

1.1. Hivatalos kisebbségi oktatás, törvényi keret, oktatásirányítás

1.1.1. Az Ukrán állam oktatáspolitikájának koncepciói

Ukrajna 1991. augusztus 21-én deklarálta függetlenségét, bár már az esemény előtt is születtek olyan, a mai napig hatályos törvények, rendeletek, amelyek az államiság kialakulását jelentő jogalkotási folyamat részeként tekinthetők. Ilyen volt például még az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság által 1991-ben elfogadott oktatási törvény, amelyet az új alkotmány hatályba lépése után, 1996-ban részben módosítottak.

A független Ukrajna állami oktatáspolitikáját a szuverenitás első évtizedében az 1992. december 23–24-én Kijevben, az ukrajnai oktatásügyi dolgozók első kongresszusán elfogadott irányelvek határozták meg.

Az oktatás fő stratégiai feladatakként definiálták a nemzeti oktatási rendszer felépítését és újjászervezését, az oktatás szintjének a fejlett országok színvonalára emelését, aminek érdekében gyökeres reformokat terveztek az oktatás szerkezetében, szervezésében. Az alapgondolatok egyike az állami monopólium megszüntetése az oktatás terén oly módon, hogy az államival egyenlő feltételek mellett engedélyezik nem állami oktatási-nevelési intézmények alapítását is, az állami intézményeket pedig demokratizálják. Az oktatási reformok végrehajtásánál prioritásként tüntették fel a nemzeti oktatási rendszer felépítését, amelyhez minden oktatási intézményben meg kívánták teremteni a megfelelő körülményeket. Minőségi változást terveztek az ukrán nyelv, az idegen nyelv, a történelem, az irodalom, a matematika és más természettudományos tantárgyak oktatása terén.

A nemzeti nevelés fő céljaként a felnövekvő nemzedék szociális tapasztalatainak megszerzését, az ukrán nép szellemi értékeinek átörökítését, a nemzetiségi kapcsolatok magas kultúrájú elsajátítását, az ukrán állampolgári öntudat kialakítását nevezték meg.

Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma 1997. május 14-én egy Csernyivciben rendezett oktatási konferencián minden előzetes egyeztetés

[1] Az 1. (1.1.–1.5.) és a 3. rész Orosz Ildikó munkája. A 2.1., 2.2. és 2.3. alpontokat Beregszászi Anikó és Csernicskó István, a 2.4. alpontot Bátyi Szilvia és Beregszászi Anikó írta. Az utólagos kiegészítést (4. pont) Beregszászi Anikó és Csernicskó István készítette.

nélkül ismertette a nemzeti kisebbségek oktatására vonatkozó elképzeléseit, amelyek nagy tiltakozást váltottak ki a kisebbségek körében, így többször átdolgozták, stilizálták, de a lényegi kérdésekben nem változott. Az 1998 júliusában kidolgozott negyedik változatot meg sem küldték véleményezésre az illetékes kisebbségi érdekvédelmi szervezeteknek és azok legitim állami képviselőinek.

A dokumentum lényege a „polikulturális" oktatás, amelyen a koncepció definíciója szerint az „ukrán mentalitás kialakítását" értették a betervesztők. A tervezet a nemzetiségi iskolák anyanyelvű oktatását az óvodai nevelésre és az elemi iskolai képzésre redukálta volna. A tervezet szerint az 5. osztálytól kezdve az oktatás teljes mértékben ukrán nyelven történne, tehát egy átirányításos (tranzitív) oktatási modellt ajánlottak a kisebbségek számára az eddigi kétnyelvű, illetve anyanyelvű oktatás helyett. A koncepció negyedik változatában ezen enyhítettek, és a tervek szerint a felsőbb tagozatokon a tantárgyaknak nem kevesebb, mint 40%-át ukránul akarták oktatni egy olyan országban, ahol a kisebbségi iskolákban dolgozó pedagógusok nem tanulták az ukrán nyelvet, mivel a szovjetrendszerben az orosz volt a kötelező. Ez utóbbi intézkedés elsősorban a történelemre, Ukrajna földrajzára, a jogi alapismeretekre, a technikára, a testnevelésre és a katonai alapismeretekre vonatkozott volna. Az anyanyelvű oktatás esetén kötelező lett volna a szakkifejezések, a tananyag rövid tartalmának, fogalomrendszerének ismertetése ukrán nyelven is. A történelem, Ukrajna földrajza, filozófia és jog tantárgyakat ukrán nyelven kellett volna tanítani. Levelező és esti tagozatos nemzetiségi iskolák indítását nem is vették tervbe, a szakképző iskolákban pedig anyanyelven csak a népi kézműves mesterségek oktatását tervezték.

A felsőoktatási intézményekben a kisebbségiek kötelesek felvételi vizsgát tenni ukrán nyelvből és irodalomból. Ezt az elképzelést annak ellenére megvalósították, hogy a kisebbségek a mai napig nagyon méltánytalannak tartják, mivel az ukrán nyelv oktatását csak a kilencvenes években vezették be a nemzetiségi iskolákban, úgy, hogy nem teremtették meg ehhez a feltételeket.[2]

A „polikulturális" nevelés értelmében a kisebbségi területeken a különböző anyanyelvű gyerekeket általában kétnyelvű tanárok oktatták volna ukrán nyelven, s mindezek alól csak az „etnikai jellegű tantárgyak" képeztek volna kivételt. A tervezet a matematikai, technikai, művészeti stb. jellegű tantárgyakat is az „ukrainisztika" körébe sorolta. A második tervezet a földrajzi nevek anyanyelven történő használatát is „kifelejtette" a deklarált jogosítványok köréből. Az oktatási koncepció egyoldalúan csak a nemzetiségi iskolák számára javasolta a „polikulturális" oktatás bevezetését. Ez diszkriminatív, így alkotmányellenesnek minősítették a kisebbségek, mert az állampolgárokat

[2] Erről bővebben lásd a 2.4. pontot.

faji, nemzetiségi szempontok alapján különböztette volna meg. A kisebbségek számára célként tűzték ki az „ukrán mentalitás kialakítását". Eszerint a kisebbségektől nem az ukrán társadalomba történő integrációt, hanem az ukrán nemzetbe való beolvadást várták el, ami ellentétes a multikulturalizmus pedagógiai elméletével. Az ukrán lakosság oktatási igényeinek figyelembevétele a kompakt (egy tömbben élő) nemzetiségi területeken kötelező, tehát ezt nem kötötték létszámhoz. A tervezet sem a kisebbségek igényeit, sem a realitásokat, sem a helyzetüket, sem a lehetőségeket, sem a hatályos törvényeket nem vette figyelembe. A negyedik koncepciótervezet elleni tiltakozások után az adott kérdés végül nem került napirendre az oktatási minisztérium szakmai tanácsadó testületének, a Minisztérium Kollégiumának tervezett ülésén.

2001. október 7–9. között Kijevben tartották az ukrajnai oktatási dolgozók II. kongresszusát, melyen elfogadták az ukrán oktatás fejlődését meghatározó alapdokumentumot, *„Az oktatás fejlesztésének nemzeti doktrínáját"*, melyet az államelnök 2002. április 17-én kelt 347/2002. számú rendeletében hagyott jóvá, így ez lett az ukrán oktatás fejlődésének hivatalos irányelve a következő évekre. A következőkben ennek a dokumentumnak a célkitűzéseit vizsgáljuk meg.

A Nemzeti Doktrína szerint az oktatás az alapja az ukrán állam, nemzet, társadalom, illetve az egyén fejlődésének, és így a jóléti társadalom stratégiai kérdése. Az oktatás fejlődésétől várják az ország nemzetközi versenyképességének a növelését. A globalizáció és nemzetközi trendek kihívásaira adott válaszként aktuális feladatnak tekintik a minőségi oktatáshoz való egyenlő hozzáférés biztosítását, az élethosszig tartó tanulás lehetőségét, valamint az oktatás nemzeti jellegének erősítését. Az állam nagyobb szerepvállalását ígérik a falusi iskolák, óvodák, a szakképzés fejlesztésében, a tehetséges, valamint a fogyatékos tanulók képzésében. Az oktatási intézmények anyagi-technikai felszereltségének javítását, az informatikai ellátottság fejlesztését prioritásként kezeli a jövőben az ukrán állam. Nagyobb figyelmet kívánnak szentelni a következő években az innovációs folyamatok felgyorsításának, annak érdekében, hogy az oktatás biztosíthassa az egyének számára a teljes kibontakozás és önmegvalósítás lehetőségét.

Az egyén nevelését a „szociokulturális" folyamatok realitásainak és perspektíváinak figyelembevételével úgy kívánják megvalósítani, hogy az oktatásban részesülőkben tudatosuljon az, hogy ők az ukrán nép, valamint a modern európai civilizáció részét képezik. A nevelés eredményeként szeretnék elérni, hogy a tanulókban kialakuljon az ukrán kulturális és történelmi tradíciók, az ukrán nemzeti hősök, az ukrán nyelv, az Ukrajnában őshonos nemzetek és nemzetiségek hagyományai, történelme és kultúrája iránti mély tisztelet. Az oktatás révén kívánják elérni, hogy kialakuljon a hallgatókban a demokra-

tikus világnézet, amely az állampolgári kötelességekre és jogokra épülve tiszteletben tartja a vallási, kulturális, nyelvi tradíciókat.

Az oktatás nemzeti jellege alatt az oktatás humán jellegét értik, amely az ukrán nép kulturális-történelmi értékeire, hagyományaira, szellemiségére épül. Az oktatás feladata az, hogy hitelesítse a nemzeti eszmét, segítse a nemzeti önmeghatározást, az ukrán nemzet kultúrájának fejlesztését, az emberiség kulturális értékeinek elsajátítását. A nemzeti nevelés az egyik fő prioritás, a doktrína szerint az oktatás szerves része. Fő elve: öntudatos állampolgár, hazafi nevelése, hogy a fiataloknak legyen társadalmi tapasztalatuk a nemzetiségi kapcsolatok magas szintű kulturális kezelése terén; a fiatalokban kialakítani az igényt a polgári társadalom értékei iránt. A gyerekek világnézetét nemzetivé kell nevelni, amely a hazai és a világ kulturális értékeire épül – fogalmaz a dokumentum.

A nyelvpolitika lényege a doktrína szerint az, hogy az állam létrehozza a folyamatos nyelvi oktatás rendszerét, amely biztosítja az államnyelv kötelező elsajátítását Ukrajna polgárai számára, emellett lehetőséget ad az anyanyelv és legalább egy idegen nyelv megtanulására. Az oktatásnak segítenie kell az állampolgárok magas nyelvi kultúrájának, valamint az államnyelv és a nemzetiségek nyelve iránti tiszteletnek a kialakítását, a különböző nyelvek és kultúrák iránti tolerancia megalapozását. A nyelvi stratégia megvalósítását komplex feladatnak tekintik, és – a dokumentum szerint – a normatív jogi, ismeretterjesztési, tudományos-módszertani eszközök alkalmazását tartják fontosnak. Az államnak biztosítania kellene a nemzeti kisebbségek jogát az anyanyelvű oktatási igények megvalósítása terén, a nemzeti kultúrák megőrzését, fejlődését. Azokban az oktatási intézményekben, ahol az oktatás a nemzetiségek nyelvén történik, biztosítani kell a megfelelő feltételeket az államnyelv elsajátításához is.

Összefoglalva az Ukrajna oktatáspolitikáját meghatározó irányelvek lényegét megállapíthatjuk, hogy míg egyrészről deklarálják az európai oktatási térhez történő felzárkózást, kapcsolódást, a képzési kínálat bővítését, az esélyegyenlőség megteremtését minden állampolgár számára, valamint az oktatás demokratizálását és liberalizálását, addig más részről az ukrán nemzetállam építése ugyanilyen hangsúlyt kap, ennek pedig alappillére az ukrán mentalitás és kultúra erősítése az oktatás minden szintjén, minden állampolgár számára.

1.1.2. Az ukrajnai oktatási rendszert meghatározó alapdokumentumok

A nemzeti kisebbségek közoktatási jogának biztosítására vonatkozó jogszabályok alapjául a következő dokumentumok szolgálnak:

- Ukrajna alkotmánya (1996);
- Ukrajna oktatási törvénye (1991);
- Ukrajna törvénye az iskola előtti nevelésről (2001);

- Ukrajna törvénye az általános középfokú oktatásról (1999);
- Ukrajna törvénye a szakoktatásról (1998);
- Ukrajna törvénye a felsőoktatásról (2002);
- Az oktatás fejlesztésének nemzeti doktrinája (1992);
- Ukrajna törvénye az Ukrán SZSZK nyelveiről (1989);
- Ukrajna törvénye a nemzetiségi kisebbségekről (1992);
- két- vagy többoldalú államközi egyezmények és szerződések;
- Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről (az ukrajnai ratifikáció éve 1997);
- A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája (a ratifikáció éve 2003).[3]

A jogalkotás alapját képező dokumentum Ukrajna alkotmánya, melyet 1996. június 28-án fogadott el Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa.

Az alkotmány 10. cikkelye értelmében az államnyelv az ukrán, de szavatolt az orosz és a többi ukrajnai nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme.

A 11. cikkely szerint az állam elősegíti az ukrán nemzet és történelmi tudatának, hagyományainak, kultúrájának konszolidálódását és fejlődését, valamint Ukrajna valamennyi őslakos népe (az alkotmány szerint ez a fogalom azon ukrajnai kisebbségek gyűjtőneve, amelyek nem rendelkeznek anyaországgal, történelmük jelenlegi szállásterületükhöz kötődik) és nemzeti kisebbsége etnikai, kulturális, nyelvi és vallási sajátosságainak a fejlődését.

Az anyanyelv megőrzését és fejlődését leginkább az oktatás segítheti. Az alkotmány 53. cikkelye szerint mindenkinek joga van a tanuláshoz. A teljes általános középiskolai végzettség kötelező. Az állam biztosítja a teljes általános középiskolai, a szakmai-műszaki, illetve a főiskolai oktatás hozzáférhetőségét és ingyenességét az állami és közületi tanintézetekben a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára is. A törvénynek megfelelően szavatolják azt a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak *vagy* tanulják anyanyelvüket az állami és a nem állami tanintézetekben, illetve a nemzeti kulturális társaságok szervezésében.

Fontos kérdés, hogyan rendelkezik az alkotmány a korábban elfogadott törvényekkel kapcsolatban. A 22. cikkely szerint az új törvények elfogadása, vagy a hatályos törvények módosítása esetén az érvényes emberi és szabadságjogok tartalma és terjedelme nem szűkíthető. A 24. cikkely, amely az állampolgárok egyenlő alkotmányos jogairól szól, kimondja, hogy fajra, a bőr színére, politikai, vallási és egyéb meggyőződésre, nemre, etnikai és szociális

[3] A törvények megtalálhatók Ukrajna legfelsőbb Tanácsának honlapján: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi

származásra, vagyoni helyzetre, lakhelyre, nyelvi és más ismérvekre való tekintettel nem lehetnek kiváltságok és korlátozások.

A következőkben a kisebbségek oktatását meghatározó, de még az új alkotmány előtt elfogadott törvényeket vizsgáljuk meg.

Ukrajna nemzeti kisebbségekről szóló törvényét 1992. június 25-én fogadták el. A törvény 6. cikkelye szerint az állam minden nemzetiségi kisebbség számára garantálja a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot: az anyanyelv használatát és az anyanyelvű oktatást *vagy* az anyanyelv tanulását az állami oktatási intézményekben, illetve a nemzeti-kulturális szövetségek közreműködésével, továbbá a nemzeti kulturális hagyományok fejlesztését, a nemzeti jelképek használatát, a nemzeti ünnepek megtartását, saját vallás gyakorlását, az irodalmi, művészeti, tömegtájékoztatási eszközök iránti igények kielégítését, nemzetiségi kulturális és oktatási intézmények létrehozását, valamint minden más tevékenységet, amely nem mond ellent a hatályos törvényeknek.

A törvény 7. cikkelye arról rendelkezik, hogy az állam intézkedéseket tesz pedagógusok, közművelődési és egyéb „nemzetiségi káderek" képzésére az oktatási intézmények hálózatán keresztül, valamint az államközi szerződések alapján segíti a nemzetiségi kisebbségeket abban, hogy más országokban képezzenek ki szakembereket.

Az USSZK 1991. május 23-án elfogadott oktatási törvényét 1996. március 23-án módosította Ukrajna Legfelsöbb Tanácsa. A módosított törvény 3. cikkelye szerint az állampolgároknak faji, vallási, nemzetiségi és egyéb hovatartozásuktól függetlenül joguk van az ingyenes oktatáshoz az állami oktatási intézményekben. Ezt a jogot az állami és nem állami tulajdonú oktatási intézmények széleskörű hálózata biztosítja. Az oktatás elveit összefoglaló 6. cikkelyben olvashatjuk, hogy az oktatás minden típusát és formáját hozzáférhetövé kell tenni minden állampolgár számára, egyenlö feltételeket kell biztosítani mindenkínek a tehetsége, adottságai kibontakozásához, többirányú fejlesztéséhez. Az alapelvek között van egy olyan passzus, amely szerint az oktatás és az egyetemes, valamint a nemzeti történelem és kultúra, hagyomány közötti szerves kapcsolatot fejleszteni kell. Az oktatás nyelvét szabályozó 7. cikkely ezt a jogot áthárítja a nyelvtörvényre.

Az USSZK nyelvekről szóló törvényét még 1989. október 28-án fogadták el, és 1990. január 1-jén lépett életbe.

A törvény 2. cikkelye államnyelvvé nyilvánítja az ukrán nyelvet, de azokon a területeken, ahol a kisebbség többséget alkot, az adott kisebbség nyelve az államnyelvvel párhuzamosan használható. A 25. cikkely garantálja minden állampolgár számára az anyanyelvű nevelést és képzést. Ennek megvalósítását az óvodai, általános, középiskolai és felsöfokú intézmények hálózata biztosítja. Ezen intézmények oktatási nyelvéről a törvény 26–28. cikkelye rendelke-

zik. E cikkelyek értelmében az oktatás ukrán nyelven történik, de a nemzetiségek által lakott kompakt területen anyanyelvű oktatási intézmények hozhatók létre, valamint az ukrán tannyelvű intézményekben kisebbségi tannyelvű osztályok és csoportok nyithatók, ha ezt a szülők kérik. A 29. cikkely alapján a nemzetiségi szakembereket képző felsőoktatási intézményekben a felvételizők anyanyelvükön vizsgázhatnak.

Hasonlóan fogalmaz a Legfelsőbb Tanács által 1991. november 1-jén jóváhagyott, az Ukrajnában élő nemzetiségek jogairól szóló nyilatkozat.

A Nyilatkozat 3. cikkelye minden nemzetiség számára garantálja az anyanyelv szabad használatát a társadalmi élet minden terén, beleértve az oktatást, a termelést, a médiát.

Összegezve az oktatást meghatározó törvényi keretek, lehetőségek lényegét, a kisebbségek szemszögéből megállapíthatjuk, hogy a törvények összhangban vannak az oktatáspolitikát meghatározó koncepciókkal, igy a deklarációk szintjén Ukrajna az európai normákat követi, a gyakorlatban azonban a nemzetállam építésén fáradozik. Bár a kisebbségi oktatás törvényi hátterét nem módosította az ukrán oktatáspolitika, a nemzetiségek oktatása terén rendeletek segítségével, apró lépésekkel fordul a nemzetállam építésének irányába.

1.2. A statisztikai adatok értelmezése

A kisebbségek oktatása Ukrajnában különböző módokon folyik. Egyesek anyanyelvükön tanulnak, mások orosz vagy ukrán nyelven, de tanulják az anyanyelvüket és irodalmukat rendes tantárgyként, mások csak fakultációként, vagy még úgy sem. Az anyanyelvű osztályok működhetnek önálló oktatási intézményekben – ezeket nevezik nemzetiségi iskoláknak –, de egy oktatási intézményen belül párhuzamosan két, akár három különböző tannyelvű osztályok is lehetnek. Ez utóbbi intézmény a több tannyelvű (a szovjet korszakban: internacionalista) iskola. Ezekben az iskolákban a tanórára korlátozódik a kisebbségi nyelvhasználat, az iskola életében általában a többségi nyelv, kultúra és a hozzá kapcsolódó rejtett tanterv a domináns (a szovjet időkben az orosz nyelv, 1991 óta pedig az ukrán). Az ukrajnai kisebbségek oktatásáról szóló országos statisztikák csak a függetlenség utáni években váltak többékevésbé ismertekké, de ezek nem rendszeresek, és állandó jelleggel nem is hozzáférhetők.[4]

[4] Az adatok egy részét saját kérdőíves teljes körű felmérés alapján készitettük, míg a területi oktatási főosztály adatait évente megkértük személyes kapcsolatok révén. Ezek összesitett kiadványban nem találhatók. A felsőoktatási intézmények adatait szintén általunk készített kérdőívek alapján állítottuk össze. Az adatszolgáltatásra jellemző, hogy azokban az években, amikor Kovács Miklós parlamenti képviselő

A kárpátaljai magyarok képzettségének helyzetét a nyolcvanas évektől kezdődött különböző kutatások alapján ismertetjük. A terület történelme kihatással volt/van a helyi magyar közösség képzettségére. Az „országváltások"[5] egyúttal az államnyelv állandó változását is jelentették, illetve az oktatási rendszer struktúrájának, a tanítandó anyag tartalmának a módosulását is. A „csehek alatt", ahogy a lakosság a Trianon utáni időket említi, a boldogulás lehetősége a cseh nyelv ismeretéhez volt köthető, mert továbbtanulási lehetőségeket elsősorban a Csehszlovákia belső területén működő oktatási intézmények biztosítottak. Kárpátalján iskolák, gimnáziumok és tanítóképzők működtek. A szovjet rendszerben az európai oktatási modellt felváltotta a szovjet modell. A falvakban pedagógusok híján lassan indult az oktatás. A pedagógusok is a megbízhatatlan kategóriába tartoztak, különösen a református papnék, akik korábban a kárpátaljai oktatásban jelentős szerepet vállaltak. A területen 1953-ban nyitották az első magyar nyelvű középiskolákat. 1945-ben az ungvári gimnázium és tanítóképző épületeiben – a könyvtárak felszámolása után – létrehozták az Ungvári Állami Egyetemet, illetve szakközépiskolákat, technikumokat alapítottak, de a magyarok az orosz nyelv ismeretének hiánya miatt nem folytathatták tanulmányaikat. A továbbtanulás lehetőségeit az is korlátozta, hogy a szovjet rendszer első évtizedeiben elsősorban a politikai hovatartozás számított, nem a tudásszint, a magyarok pedig „bűnös nemzetként"[6] hátrányos helyzetbe kerültek. A nyolcvanas években általánossá vált a középfokú végzettség, mivel kötelezővé tették, de ez az érettségi leértékelődésével és színvonalcsökkenéssel járt, tehát inkább statisztikai mutatót jelent, mintsem az európai érettséginek megfelelő képzettséget. Magyar nyelvű szakképzés egészen a nyolcvanas évek végéig nem létezett, ezt követően viszont néhány oktatási intézményben indítottak magyar tannyelvű csoportokat.

oktatási referenseként kértük meg az adatokat, hamar kaptunk választ, míg kutatóintézményként kiküldött adatlapjainkat már nem mindenki küldte vissza.

[5] Kárpátalja mint geopolitikai egység a második világháború után alakult, és lett a Szovjetunió része. Az első világháború után a Felvidék részeként Csehszlovákiához tartozott, majd a bécsi döntések után ismét Magyarországhoz. 1991-ben Ukrajna deklarálta függetlenségét, így a terület a független Ukrajna egyik megyéje lett. Az itt élő lakosság számos „országváltást" megélt úgy, hogy nem hagyta el szülőföldjét.

[6] 1944. november 26-án Munkácson a Kommunista Párt küldöttei tanácskozást tartottak, ahol olyan határozatot fogadtak el, hogy kérik a terület Szovjetunióhoz történő csatolását, illetve kimondták, hogy az ukrán és a magyar nép örökös ellenségek. Ez a nyilatkozat volt a jogalapja annak, hogy a Szovjetunióhoz csatolják a területet. A magyar lakosoknak ebbe nem volt beleszólásuk, mivel 1944 novemberében már a 18 és 50 év közötti teljes férfilakosságot málenykij robotra (előbb a szolyvai gyűjtőtáborba, majd onnét a Gulagra) vitték.

1. táblázat: *Az általános és középiskolák megoszlása az oktatás nyelve szerint Ukrajnában az 1989/90-es és 1990/91-es tanévben*
(Shamshur–Izhevska 1994: 35 alapján)

	1989/1990				1990/1991			
	Iskolák		Tanulók		Iskolák		Tanulók	
	Szám	%	Szám (ezer)	%	Szám	%	Szám (ezer)	%
Ukrán	15 213	73,6	3 051,3	44,8	15 316	73,5	3 060,4	44,7
Orosz	4 628	22,4	3 169,6	46,5	4 303	20,6	2 791,7	40,7
Moldáv	108	0,5	33,2	0,5	14	0,06	5,3	0,1
Román	–	–	–	–	93	0,4	23,3	0,3
Lengyel	2	0,01	0,3	0,004	2	0,01	0,4	0,005
Magyar	55	0,2	10,9	0,1	59	0,3	11,5	0,17
Ukrán–orosz	606	2,9	522,9	7,6	981	4,7	935,7	13,6
Ukrán–magyar	19	0,9	6,9 (ebből magyar 3,2)	0,1	18	0,08	5,3 (ebből magyar 2,9)	0,07 (ebből magyar 0,04)
Orosz–magyar	10	0,5	4,2 (ebből magyar 2,8)	0,06	8	0,03	3,9 (ebből magyar 2,7)	0,06 (ebből magyar 0,04)
Orosz–moldáv	13	0,06	6,8	0,1	5	0,02	3,4	0,04
Ukrán–moldáv	–	–	–	–	7	0,03	3,6	0,05
Orosz–román	–	–	–	–	7	0,03	3,6	0,05
Ukrán–orosz–román	–	–	–	–	1	0,005	1,04	0,01
Ukrán–orosz–magyar	2	0,01	0,14 (ebből magyar 0,04)	0,001	3	0,01	0,8 (ebből magyar 0,6)	0,006
Ukrán–orosz–lengyel	1	0,005	0,7	0,1	2	0,009	1,4	0,02

Az ukrajnai magyarok relatív aránya országosan alacsony, mindössze 0,3%. Regionális arányuk 12%, abszolút számuk a 2001-es népszámlálási

adatok szerint 156 600 fő.[7] A kárpátaljai magyarok a kutatások szerint erős identitásúak a többi kisebbséghez viszonyítva, megőrizték a területen kialakult anyanyelvű általános- és középfokú oktatási intézményhálózatukat, amely a többi kisebbséggel való összevetésben fejlettnek tekinthető. Erről tanúskodik az 1. számú táblázat.

A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy Ukrajna függetlenségének kikiáltása évében a legtöbb anyanyelvű iskolával és így a legkiépítettebb intézményrendszerrel az oroszok rendelkeztek. Igaz, ebben az időszakban, államszervező nemzetként az ország lakosságának mintegy 20%-át tették ki, de a 2001-es népszámlálás adatai szerint is megközelítik ezt az arányt (17,3%). Számosságuknak és gazdasági erejüknek köszönhetően a rendszerváltás után is évtizedekig megőrizték pozíciójukat az anyanyelvhasználat és az oktatás terén, és még hosszú ideig nem fogják érteni a kisebbségi lét azon dimenzióit, amit a többi, relatíve gyengébb pozíciókkal rendelkező kisebbség átél.[8] Az oroszok után a legnagyobb kisebbség az 1989-es felmérés idején a zsidóság volt (486 326 fő), akik anyanyelvű oktatási intézményhálózattal nem rendelkeztek, viszont 2001-re a lélekszámuk 103 600 főre csökkent. Őket a belaruszok követik (275,8 ezer lélekszámmal, vagy 0,6%-os országos relatív aránnyal), akik viszont nyelvileg nagyrészt már régen asszimilálódtak. Túlnyomó többségük anyanyelvének az oroszt tekinti, így oktatási szempontból az oroszok pozícióját erősítik, saját anyanyelvű iskolákkal nem rendelkeznek. Utánuk 1989-ben a moldávok[9] (258,6 ezer fő, vagy 0,5%), majd a bolgárok

[7] Az ukrajnai magyarok 96%-a Kárpátalján él. Az Ukrajna különböző megyéiben élő magyarok is Kárpátaljáról származnak, akik egzisztenciális okokból (általában a tanulmányaik befejezése után) nem tértek vissza szülőföldjükre. A magyarok lélekszáma az 1989-es és a 2001-es népszámlálás közötti időszakban 4%-kal csökkent: míg 1989-ben 163 111 személy nyilatkozott az országban úgy, hogy magyar nemzetiségű, addig 2001-ben 156 600 fő (Molnár–Molnár 2005).

[8] Például az ország egysége és szuverenitása érdekében nem került le a napirendről az a kérdés, hogy az ukrán mellett az orosz legyen az ország hivatalos nyelve. Az ország szinte minden hivatalában használják az orosz nyelvet, míg a magyar nyelvet még a magyarság által lakott kompakt területeken sem. A hivatalnokok egy része nem, vagy csak alapszinten beszél ukránul. A Krím-félszigeten a kilencvenes évek elején nyitották az első ukrán tannyelvű középiskolát. Az autonóm köztársaságban az egyetemek zömében az oktatás részben vagy teljesen orosz nyelven folyik. Az egyetemeken a szakkönyvek többsége orosz nyelvű, és csak a kilencvenes évek végére jelent meg az ukrán nyelvű tudományos szakirodalom. A számítástechnika terén is ez a helyzet, ugyanis ukrán szoftvert nem fejlesztettek ki, így orosz vagy angol nyelvűeket használnak.

[9] A Szovjetunióban és Ukrajnában is a besszarábiai románokat moldávként tartják nyilván a statisztikák. A szovjet rendszer mindent elkövetett, hogy sajátos identitásu-

(233 800 fő, vagy 0,5%), lengyelek (219 179 fő, vagy 0,3%) és magyarok (163 111 fő, vagy 0,3%) következtek. A magyarok utáni kisebbség a románoké 134 825 főnyi lélekszámmal (0,3%). A kimutatás szerint Ukrajna önállósodásának fordulópontján, az 1990/91-es tanévben az oroszoknak, a moldávoknak, a románoknak, a lengyeleknek és a magyaroknak voltak anyanyelvű oktatási intézményei. A bolgároknak, a belaruszoknak és a zsidóknak már nincsenek iskoláik, a lengyeleknek, akik számosságukat tekintve akkor meghaladták a magyarok lélekszámát, mindösszc 2 önálló lengyel tannyelvű iskolájuk működött, és egy három tannyelvű. Azon oktatási intézmények száma, ahol moldáv/román tannyelvű osztályok is léteztek, 127 volt, míg 86 intézményben működtettek magyar osztályokat. Azt is megállapíthatjuk, hogy az önálló magyar tannyelvű iskolák száma mindössze 55, a többi két vagy három tannyelvű volt. A reális képhez hozzátartozik, hogy a két vagy három tannyelvű oktatási intézményekben, legalábbis az ukrajnai magyarok esetében, a tanulók 90%-a magyar anyanyelvű volt, csak az oktatás nyelvét változtatták meg. Ez azt jelenti, hogy az iskolákon keresztül erőteljesen felerősödött az asszimilációs folyamat (a 86 iskolából 55 volt magyar tannyelvű). (Ezen oktatási intézmények személyiségformáló szerepéről részletesebben lásd Orosz 1995.)

Az Ukrajnai magyarok 96%-a Kárpátalján él, így a továbbiakban célszerű erre a területre korlátoznunk a vizsgálódásunkat. Kárpátalján a 2001-es népszámlálás adatai szerint az 1 254 614 lakosból 1 010 127 (80,5%) ukrán, 151 516 (12,1%) magyar, 32 152 (2,6%) román, 30 993(2,5%) orosz, 14 004 (1,1%) cigány, 5 695 (0,5%) szlovák, 3 582 (0,3%) német, 565 (0,0%) zsidó, 1 540 (0,1%) belarusz nemzetiségű. Az 1989-es népszámlálás óta eltelt időszakban a területen élő zsidók száma drasztikus mértékben csökkent[10], így a továbbiakban az egyéb nemzetiségek kategóriába kerültek. Mint látjuk, a magyarok a legszámosabb kisebbség a területen. Nézzük, hogyan alakult képzettségi szintjük iskolatípusonként.

A területen élö nemzetiségek képzettségi mutatóit az 1989-es népszámlálás adatai alapján készült 2. számú táblázat ismerteti, és alátámasztja azt, hogy a rendszer eredményeként statisztikailag magas az érettségizettek aránya,

kat erősítse, és kialakítsa az önálló, moldáv nemzettudatot. Például a moldávok a szovjet rendszerben a cirill írásmódot használták, ami szintén különbözőségüket volt hivatott erősíteni, és csak a kilencvenes évek elején tértek vissza a latin írásbeliségre. Oktatás és a kultúra szempontjából a román és a moldáv egy csoportot alkot, és így kultúrájuk szempontjából a román nyelv használatának pozícióját erösítik.

[10] 1989 és 1996 között becslések szerint 400 ezer zsidó nemzetiségű emigrált Ukrajnából (Kotygorenko 2003).

viszont rendkívül alacsony a magyarok között (a legtöbb kárpátaljai nemzetiséghez képest) a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya.

Vizsgáljuk meg, hogyan alakult a kárpátaljai magyarok képzettségi szintje az elmúlt évtizedben! A 2. számú táblázatból láthatjuk, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a magyarok körében lényegesen alacsonyabb, mint az oroszok, ukránok, de akár a szlovákok esetében. A táblázat alapján készült az 1. ábra.

2. táblázat: *Az egyes kárpátaljai nemzetiségek 1000 főre kiszámított iskolázottsági mutatói az 1989. évi népszámlálási adatok alapján*
(vö. Migovics 1997: 49; Marina 1997: 114)

	Felső fokú	Befejezetlen felsőfokú	Szakközép-iskola	Középiskola	Általános iskola	Elemi iskola
Orosz	246	25	267	310	–	34
Ukrán	68	10	149	367	218	145
Szlovák	88	12	157	385	101	–
Magyar	37	7	98	427	264	155
Román	17	3	38	208	451	181
Cigány	–	–	7	97	431	387

1. ábra: *A kárpátaljai magyarság iskolázottsági mutatói (1989-es adatok)*

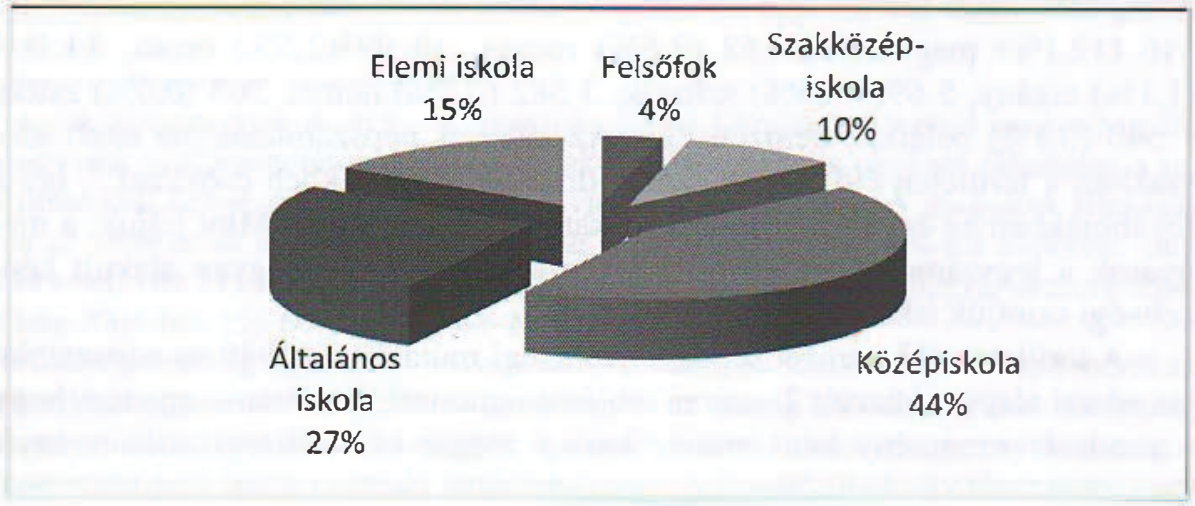

A tanulói létszámra vonatkozó 3. számú táblázat alapján azt is megállapíthatjuk, hogy az elmúlt évtized alatt növekedett a magyar tannyelvű osztályban tanulók száma. Míg az 1989/90-es tanévben a magyar tannyelvű osztályokba (1–12. osztály) 17 275 tanuló járt, ami a kárpátaljai iskolások 8,4%-át tette ki, addig az 1999/2000-es tanévben a magyar nyelven tanulók száma 21 034 volt, vagyis 10,3%, amely arány majdnem elérte a kárpátaljai magyarok részarányát. Azt is megállapíthatjuk, hogy legalább ilyen arányban csök-

kent az orosz tannyelvű osztályok tanulóinak száma. Jól érzékelhető ez a folyamat a 3. táblázat adatai alapján készült diagramon (lásd 2. ábra).

3. táblázat: *A kárpátaljai iskolák tanulói létszámának aránya az oktatás nyelve szerint 1989–2005*

Tanév	Ukrán	Orosz	Magyar	Román	Szlovák
1989/1990	166 245	16 598	17 275	4 827	
1990/1991	166 693	15 874	17 619	4 622	
1991/1992	166 198	14 809	17 969	4 355	
1992/1993	167 330	12 839	18 711	4 483	12
1993/1994	168 764	10 585	19 074	4 464	18
1994/1995	171 001	8 925	19 642	4 460	25
1995/1996	173 344	7 655	20 044	4 514	32
1996/1997	175 225	6 313	20 727	4 568	32
1997/1998	177 535	5 254	21 159	4 594	54
1998/1999	177 375	4 675	21 431	4 610	71
1999/2000	175 228	4 074	21 034	4 525	87
2000/2001	174 700	3 400	20 900	4 600	102
2001/2002	171 600	2 900	20 900	4 600	81
2002/2003	167 500	2 600	20 900	4 400	92
2003/2004	162 800	2 300	20 200	4 300	97
2004/2005	157 800	2 000	19 600	4 200	38
2005/2006	151 800	1 800	18 900	4 100	45

Az egyik ok az lehet, hogy az „országváltások" elsősorban és leginkább az értelmiséget érintették, vagy azért, mert az új hatalmak bizalmatlanok voltak a magyarokkal szemben, vagy mert ők nem tudták az új körülmények, a mindig új államnyelv mellett ellátni feladataikat, így egzisztenciális okok miatt elhagyták a területet, 1944-ben pedig politikai okok miatt deportálták az itthon maradtak nagy részét. Azaz az elmúlt évszázadban mire felnőtt egy értelmiségi generáció, el is hagyta a vidéket, emiatt az állandó újrakezdés jellemezte ezt a korszakot. A szovjet rendszerben különösen nehéz helyzetbe kerültek az itt élő magyarok, mert a nyelvismeret hiányában a továbbtanulási lehetőségek majdnem teljes mértékben beszűkültek. Az 1945-ben alapított Ungvári Állami Egyetemen nem indítottak magyar nyelvű oktatást, magyar nyelv és irodalom szakot is csak 1963-ban, és az első magyar középiskolák is viszonylag későn, csak 1953-ban kezdték meg működésüket.

2. ábra: *A kárpátaljai iskolák tanulólétszámának megoszlása az oktatás nyelve szerint 1989–2005* (Orosz 2005)

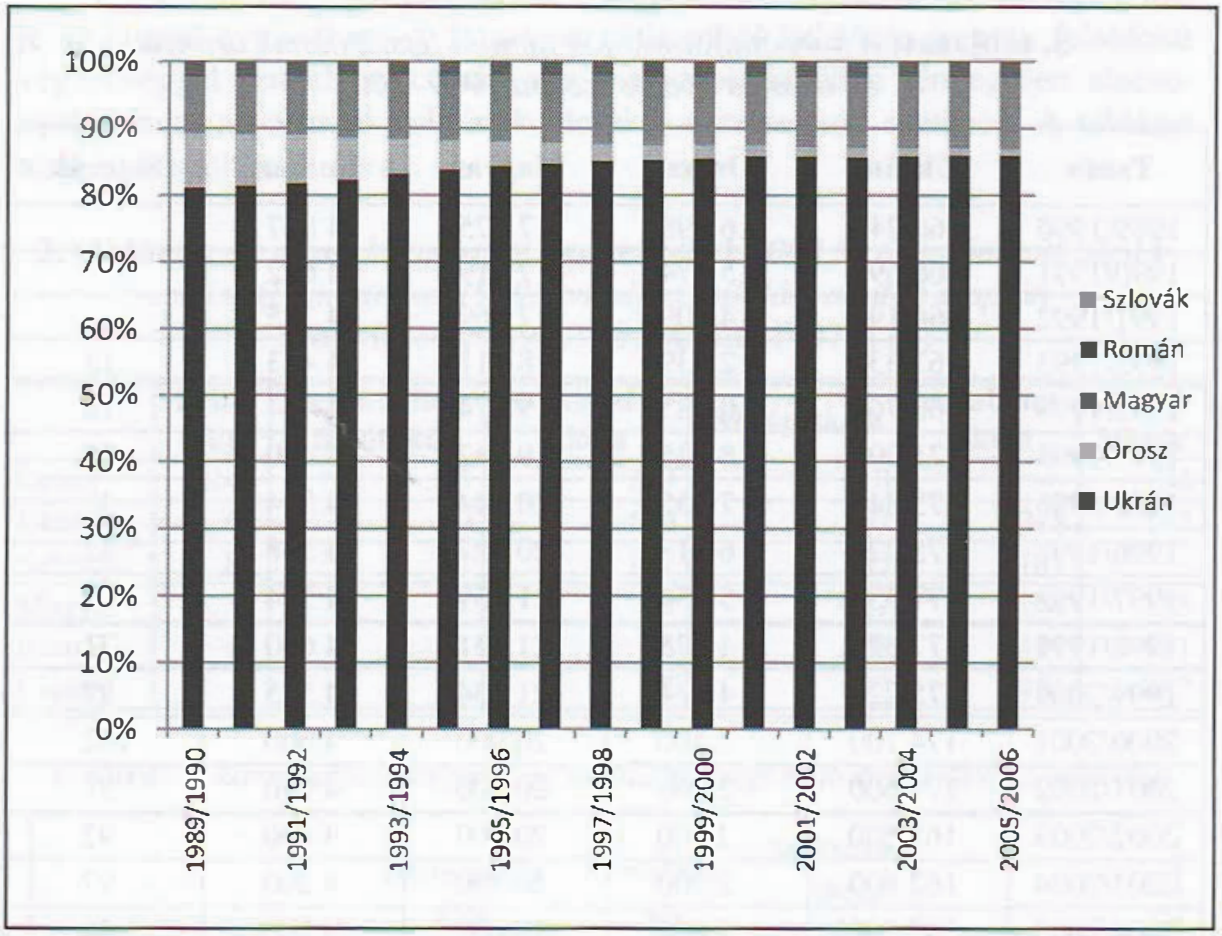

Az alacsony képzettségi mutatók magyarázata nyilván abban is rejlik, hogy a szakmáknak csak nagyon kis hányada tanulható magyar nyelven Kárpátalján, illetve hogy a kárpátaljai magyar főiskola 1996-os megnyitásáig felsőfokú végzettséget anyanyelvükön csak az ungvári egyetem magyar nyelv és irodalom szakán szerezhettek a magyar fiatalok.

2008 óta a felsőoktatási intézményekben kötelező ukrán nyelv és irodalomból felvételi vizsgát tenni, ami azt jelenti, hogy a kisebbségiek hátrányos helyzetbe kerülnek a felvételinél, mert a nem anyanyelvűek együtt vesznek részt az anyanyelvűekkel a versenyvizsgákon, azaz az esélyegyenlőség már az indulásnál hiányzik. Halmozottan hátrányos helyzetben vannak a kárpátaljai fiatalok, mert 1991-ben ismét átéltek egy „országváltást", amikor egyik évről a másikra megváltozott az államnyelv: addig a magyar tannyelvű iskolákban az oroszt tanították államnyelvként, 1991-től pedig az ukrán lett a kötelező. A fiatalok zömének így nem is állt módjában megtanulni bármilyen szinten is az

új államnyelvet, és ehhez a megfelelő feltételeket a mai napig nem teremtették meg.

4. táblázat: *A kárpátaljai felsőoktatási intézmények hallgatóinak létszáma az intézmények adatai alapján a 2002/2003-as tanévben*

	Ukrajna Humán Erőforrás Fejlesztési Nyitott Egyetem	**Ungvári Nemzeti Egyetem**	**Kárpátaljai Állami Egyetem (Ungvár)**	**Munkácsi Technológiai Főiskola**	**Munkácsi Humán Pedagógiai Főiskola**	**II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola**	**Σ**
Nappali tagozaton	186	5853	900	1 005	140	291	**8 375**
Közülük magyar	3	386	24	24	0	291	**728**
A magyarok aránya (%)	1,6	6,6	2,7	2,4	0	100	**8,7**
Levelező tagozaton	187	3 174	1 844	1 434	851	309	**7 799**
Közülük magyar	2	139	118	37	34	309	**639**
A magyarok aránya (%)	1	4,4	6,4	2,6	4	100	**8, 19**
Hallgatók összesen	373	9027	2 744	2 439	991	600	**16 174**
Közülük magyar	5	525	142	61	34	600	**1367**
A magyarok aránya (%)	1,3	5,8	5,2	2,5	3,4	100	**8,45**

Vizsgáljuk meg a legismertebb kárpátaljai felsőoktatási intézmények adatait,[11] amit a 4. táblázatban rögzítettünk! A táblázat összesített eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy a 2002/2003-as tanévben a legismertebb kárpátaljai felsőoktatási intézményekben tanuló 16 174 hallgató közül 1 367-en magyar nemzetiségűek, ami a hallgatói létszám 8,45%-át teszi ki, tehát elmarad a kárpátaljai magyar kisebbség regionális relatív arányától (12%). Viszont ha azt nézzük, hogy a magyar hallgatók milyen arányban tanulnak az állami felsőoktatási intézményekben, akkor meg kell állapítanunk, hogy az állami felsőoktatási intézmények 15 574 hallgatója közül 767 magyar, vagyis a hallgatók mindössze 4,92%-a. Megállapíthatjuk azt is, hogy a kárpátaljai összes felsőoktatási intézményben körülbelül annyi magyar hallgató tanul, mint a Kárpátaljai Magyar Főiskolán, ahol a 2002/2003-as tanévben még a hallgatói létszám a 2005/2006-os tanév mintegy 1000 fős hallgatói létszámának csupán 60%-át tette ki, mivel a főiskola akkor még az intézményi szakbővítés előtt állt. A statisztikai évkönyv szerint a 2002/2003-as tanévben a kárpátaljai felsőoktatási intézményekben tanulók részaránya 10 000 lakosra 135 fő volt, míg a kárpátaljai magyarok esetében ez a mutató – számításaink alapján – 90 fő.

A 2001. évi népszámlálási adatok alapján jól látszik, hogy Ukrajnában (ahol a felsőoktatás nyelve az ukrán és orosz) azon nemzetiségek körében magas a felső végzettséggel rendelkezők aránya, akik orosz vagy ukrán anyanyelvűek; őket követik a más szláv nyelvet beszélők, a nem szláv anyanyelvű magyarok, moldávok és románok leszakadása pedig nagyon jelentős (lásd 3. ábra). Az adatokból az is kiderül, hogy a Szovjetunió fennállása idején még az ukránok is jelentős hátrányban voltak az oroszokkal és a nagyrészt orosz anyanyelvű belaruszokkal szemben a felsőoktatásban, mert a szovjet korszakban az ukrajnai egyetemeken is főként az orosz volt a tannyelv.

[11] Az adatokat az intézmények szolgáltatták.

3. ábra: *A felső végzettséggel rendelkezők százalékos aránya Ukrajna néhány nemzetisége körében*
(a 2001. évi népszámlálás adatai alapján)

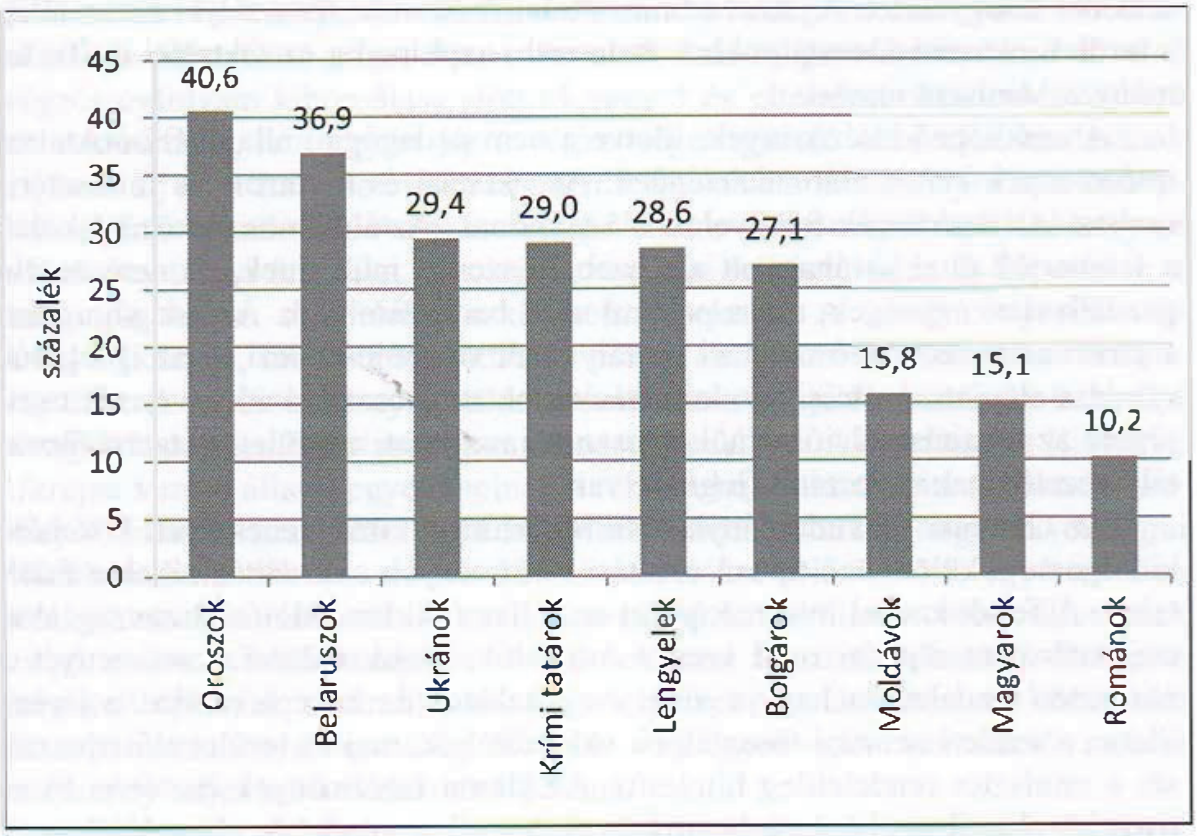

Megállapíthatjuk, hogy a kárpátaljai magyarok képzettségi szintje a középfokú oktatást tekintve nem tér el az országos átlagtól; a magyar tannyelvű általános és középiskolai hálózat a magyarság számarányához mérten fejlett, a jelenlegi ukrán politikai/oktatáspolitikai/nyelvpolitikai trendek mellett önvédelmi reflexként egyelőre hatékonyan működik a kárpátaljai magyarság felzárkózása a magyar nyelvű felsőoktatás területén is.

1.3. A magyar iskola mint intézmény (a közigazgatási, gazdasági és szakmai irányítás rendszere)

Az ukrajnai óvodák, elemi, általános és középiskolák csak részben rendelkeznek önálló jogi személyiséggel. Az intézmények alapítói lehetnek a helyi önkormányzatok. Ebben az esetben kommunális tulajdonúaknak nevezik őket. Főleg az óvodák kerültek kommunális tulajdonba, a helyi önkormányzatok kevés iskolát tartanak fenn. Ez azt jelenti, hogy a működés tárgyi feltételeit a

helyi önkormányzat, míg a szakmai felügyeletet a járási adminisztráció[12] biztosítja. Az állami oktatási intézmények esetében a fenntartó az alapító, azaz a járási adminisztráció, amely egyúttal oktatási osztályai révén biztosítja a szakmai felügyeletet. A járási adminisztrációk oktatási főosztályai szakmailag a területi oktatási főosztályokhoz tartoznak, azok pedig az Oktatási és Tudományos Minisztériumhoz.

A szakképző intézmények, illetve a nem pedagógiai állami felsőoktatási intézmények kettős alárendeltségűek. Az oktatási és tudományos minisztériumhoz és a szaktárcák felügyelete alá tartoznak. Az általános és középiskolák a fenntartók által jóváhagyott alapszabály szerint működnek, de nem önálló gazdálkodási egységek, nincs például saját bankszámlájuk. A pedagógusokat a járási adminisztráció oktatási osztályainak vezetője nevezi ki az igazgatók ajánlása alapján. A járási adminisztrációk oktatási osztályának a vezetői tisztségére az adminisztrációk elnökei tesznek javaslatot, a területi oktatási főosztály vezetőjének egyeztetési jogköre van.

Az Oktatási és Tudományos Minisztérium a kilencvenes évek közepére kidolgozta a különböző tipusú oktatási intézmények akkreditálásának a feltételeit. A felsőoktatási intézményeket az Állami Akkreditációs Bizottság által meghatározott eljárási rend szerint minősítik, majd a döntés eredményét a miniszter rendeletben hagyja jóvá. Az általános és középiskolákat a járási, illetve a területi oktatási főosztályok akkreditálják, majd a terület előterjesztését a miniszter rendeletileg hitelesíti. Az állami intézmények esetében bizonyos bürokratikus eljárások betartásával történik a minősítés, de valójában ez formalitás, hiszen évtizedek óta működő intézményekről van szó. Jelentősége abban van, hogy megerősíti az intézmény jogi helyzetét, státusát, bár az akkreditálás jelenleg érvényben lévő szigorú feltételeinek kevés felel meg közülük ténylegesen. Van arra is példa, hogy bizonyos szakok esetén az intézmény általános fokozatától eltérő akkreditálási szintet határoznak meg, például egy

[12] Ukrajna politikai berendezkedése szempontjából elnöki-parlamentáris demokrácia, és a 2006-os parlamenti és helyhatósági választások után a „narancsos forradalom" következményeként tért át a parlamentáris-elnöki igazgatásra. Az ország közigazgatásilag területekre (megyékre) oszlik, ami nagyobb egység, mint a magyarországi megye, és több járásra tagolt. A megyék és a járások kettős irányítás alatt működnek. A közvetlen irányítást és annak pénzügyi feltételeit a területi, illetve járási adminisztrációk biztosítják. Ezek élén a területi és járási adminisztrációk elnökei, a gubernátorok (kormányzók) állnak, akiket a közvetlenül megválasztott államelnök nevez ki. A megyei (járási, helyi) tanácsok, a helyi jellegű döntéseket hozzák, illetve a költségvetést hagyják jóvá. A legkevesebb jogkörrel és anyagi lehetőséggel a helyi önkormányzatok rendelkeznek. A megyei joggal rendelkező városokra ez nem vonatkozik, azok valós önkormányzattal rendelkeznek, vagyis irányításukat a választott testületek a lakosság által közvetlenül választott polgármester vezetésével végzik.

IV. fokozatú egyetemen bizonyos szakok csak III. fokozatú diplomát adhatnak ki.

Jóval nagyobb figyelmet szentel a minisztérium az új intézmények akkreditálásának. Ez kétlépcsős eljárással történik. Minden intézménynek előbb az oktatásra feljogositó engedélyt, a licenciát kell megszereznie, majd az első végzős évfolyam kibocsátása előtt (4 vagy 5 év eltéltével) kezdeményezhető az akkreditálás, ami együtt jár a végzettséget igazoló oklevelek kiadásának jogával. Új szak indítása esetén minden felsőoktatási intézményre ez a kétlépcsős eljárás vonatkozik. Az akkreditálási eljárás során megvizsgálják, hogy az intézmény tárgyi feltételei, az oktatók szakmai felkészültsége és képesítése, a hallgatók tudása megfelel-e a követelményeknek. A kezdeményezés után mind a licencia, mind az akkreditálás esetén az Állami Akkreditációs Bizottság dönt. A testület a benyújtott dokumentumok, a kijelölt szakértők helyszíni vizsgálata és jelentése alapján hoz döntést. Az Állami Akkreditációs Bizottság Ukrajna vezető állami egyetemeinek a rektoraiból, minisztériumi tisztségviselőkből, oktatási szakemberciből áll. Munkájukra jellemző, hogy mivel tagjai általában évtizedek óta magas állami pozíciókat töltenek be, egyértelműen törekednek a korábbi struktúra konzerválására, az állam monopóliumának megőrzésére a felsőoktatásban. A felsőoktatási intézményeknek 5–7 évente meg kell újítaniuk szakműködési engedélyeiket. Az általános- és középfokú oktatási intézmények esetében ötévente van úgynevezett attesztáció, ami az intézmény teljes körű ellenőrzését jelenti.

Az oktatási törvény szerint az oktatási intézmények fenntartása az alapítók feladata, tehát az állami és kommunális intézményeket a megfelelő szintű költségvetésből kell működtetni, de az oktatási intézmények gazdasági tevékenységet is folytathatnak, vagy jövedelemre tehetnek szert adományokból, szolgáltatásokból (tanfolyamok, nyelvi kurzusok, felkészítők stb. szervezésével). Az oktatási intézmények által folytatott gazdasági tevékenység, szolgáltatások jövedelme nem adóztatható meg. Az ukrán rendszerben az intézményeket központilag finanszírozzák. Az oktatási törvény úgy rendelkezik, hogy a nemzeti jövedelem legalább 10%-át kell az oktatásra fordítani, de ezt eddig még egy évben sem tartották be.

A parlament által jóváhagyott költségvetés meghatározza a területnek járó részt, a területi tanácsok lebontják a megyei költségvetést járási szintre, a járási tanácsok községekre, intézményekre. A községi és nagyközségi tanácsok valójában az iskola fenntartására csak minimális összeggel rendelkeznek, mert a járási tanácsok döntése alapján a tatarozásra és a bérekre szánt alapok a járási tanfelügyelőség költségvetésébe kerülnek, amivel a gyakorlatban a főtanfelügyelő és a főkönyvelő rendelkezik. A bevett gyakorlat szerint az iskolákban dolgozók bérét a járási közoktatási főosztály számfejti, és az igazgatók

adják ki a pedagógusoknak. A legtöbb intézménynek a közoktatásban nincs saját számlája, könyvelősége.

A tatarozásra fordítható összegek elosztása a járásban a „célszerűség és hatékonyság" szempontjait figyelembe véve történik. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy nem mindegyik iskola részesül minden évben a felújításra nekik járó összegből, hanem az összegek „szétaprózása" helyett egy-egy rászoruló intézmény felújítására fordítják a pénzt. Annak eldöntése, hogy melyik a rászoruló intézmény, a járási főtanfelügyelő és főkönyvelő feladata, vagyis nem kollektív döntés eredménye, nem pályázat alapján történik. A kisebb felújítási munkálatokat, a villany-, vízdíjat, esetenként a fűtőanyagot a községi tanácsok fizetik. Az egyre szűkülő gazdasági lehetőségek miatt egyre nagyobb anyagi terhet kénytelenek átvállalni a szülők. Például a tantermek teljes felújítását annak minden költségvonzatával az osztályfőnökök irányítása és szervezése alatt minden évben és mindegyik iskolában maguk a szülők kénytelenek elvégezni, esetleg szponzorok bevonásával.

Megállapíthatjuk, hogy az ukrajnai oktatási intézmények valódi gazdasági önállósággal nem rendelkeznek, és a működésük szempontjából is korlátozott önállóságról beszélhetünk, mivel az országban még központosított irányítási rendszer működik. A kárpátaljai magyar oktatási intézményhálózat fejlődését az is visszaveti, hogy a magyarság ugyan egy tömbben él, de irányítás szempontjából az intézmények több közigazgatási egységhez tartoznak, ami nehezíti lehetőségeik kihasználását, szükül az anyanyelvhasználat tere, és így a szétforgácsolt nyelvi tömbben korlátozott a törvényileg garantált nyelvhasználat mind az oktatás, mind a közélet terén. Változásokra akkor számíthatunk, ha felülvizsgálják a jelenlegi közigazgatási szerkezetet. Ennek kapcsán lehetőséget biztosítanának a kárpátaljai magyar közösségnek a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) által beterjesztett Tisza-melléki járás létrehozására, amely magában foglalná az egy tömbben élő kárpátaljai magyarságot, vagyis a terület magyarságának mintegy 80%-át. Ily módon ugyancsak megvalósulna a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) által még 1993-ban kidolgozott Kárpátaljai Magyar Tankerület kialakításának terve, amely egy állami irányítás alá vonná, legalábbis szakmai szempontból, a különböző járásokhoz tartozó magyar tannyelvű oktatási intézményeket. Ezzel az állam gyakorlatilag biztosítaná a kulturális autonómia egy változatát.

1.4. Oktatási szintek és iskolatípusok

Az 1991-ben elfogadott oktatási törvényt 1996-ban, az ukrán alkotmány elfogadása után módosították. A napjainkban hatályos törvény szerint az oktatás vertikális szerkezete a következő:

- iskola előtti nevelés;
- általános középfokú képzés;

- iskolán kívüli képzés;
- szakmai-technikai képzés;
- felsőfokú képzés;
- diploma utáni képzés;
- aspirantúra;
- doktorantúra;
- önképzés.

Az *iskola előtti nevelés* a családi nevelést, valamint a különböző intézményi (bölcsődei, óvodai, magán) nevelést jelenti.

Az *általános középfokú képzést* nyújtó oktató-nevelő intézetek fő típusa az *általános háromfokozatú középiskola*. Az I. fokozat az elemi iskola, a II. fokozat az *alapiskola* (azaz az általános iskola), a III. fokozat a *felső osztályok* (ami tulajdonképpen a középiskolai szint).

Mind az oktatási törvény, mind a középfokú képzést szabályozó, a parlament által 1989-ben elfogadott törvény az általános középiskola mellett más típusú középszintű oktatási intézményt is megnevez:

- a *gimnáziumot* (humán szakirányú, II–III. fokozatú tehetséggondozó oktatási intézmény);
- a *líceumot* (III. fokozatú természettudományi, technikai és szakirányú képzést nyújtó tehetséggondozó intézmény);
- a *kollégiumot* (bölcsészettudományi és művészeti szakirányú III. fokozatú tehetséggondozó oktatási intézmény);
- a *szakosított iskolát* (II–III. fokozatú oktatási intézmény, ahol bizonyos tantárgyat vagy tantárgyakat kiemelten oktatnak);
- az *iskola-internátust* (bármilyen fokozatú oktatási intézmény a hátrányos helyzetű gyerekek számára);
- a *szakirányú iskola-internátust* (a testi és szellemi fogyatékos gyerekek számára létrehozott különböző fokozatú oktatási intézmények);
- az *esti és levelező iskolát* (II–III. fokozatú oktatási intézmény azok számára, akiknek nincs lehetőségük részt venni a nappali képzésben);
- a *szociális rehabilitációt elősegítő iskolát* (a kiskorú törvénysértők számára létrehozott II–III. fokozatú oktatási intézmények);
- a *szanatóriumi iskolát* (beteg gyerekek számára gyógykezelő intézményekben létrehozott I–III. fokozatú oktatási intézmények);
- az *oktató-nevelő egyesületet* (iskola előtti vagy iskolán kívüli és általános középiskola egyesítésével létrehozott intézmény);
- az *oktató-nevelő komplexumokat* (szakmai orientációt felvállaló különböző szintű és típusú oktatási intézmények egyesüléséből létrejött iskola);

– a *nevelőtermelő kombinátokat* (III. fokozatú, járási vagy városi szinten működő, szakmai tájékoztatást és alapfokú szakképzést biztosító oktatási intézmény).
– Az *iskolán kívüli képzést* biztosító intézményekhez a sportiskolák, művészeti iskolák különböző tipusai tartoznak, ahol az oktatás önkéntes alapon, az oktatási időn túl folyik.

A teljes középfokú képzést a harmadik fokozatú iskola elvégzése jelenti.

2000-ben döntés született arról, hogy Ukrajna fokozatosan áttér a 12 éves középfokú oktatásra. A fokozatosan azt jelenti, hogy azok a gyerekek, akik a 2000/2001-es tanévben és utána kezdik meg tanulmányaikat, már 12 éves oktatásban részesülnek. 2010-ben azonban az oktatási tárca módosította az oktatási törvényt, így az ország ismét visszatért a 11 évfolyamos iskolai oktatási rendszerre.

A *szakmai-technikai képzés* oktatási intézményei alatt a különböző szintű szakképző intézeteket, a nagyvállalatok keretein belül működő szervezett oktatást, átképzést folytató, a munkanélkülick átképzésével foglalkozó intézeteket értik. Az intézmény elvégzése után a tanulmányaik alatt elért minősítésnek megfelelő kategóriájú szakmunkás képesítést kaphatják a végzősök.

A *felsőfokú képzést* biztosító oktatási intézményekhez tartoznak a különböző technikumok, college-ok, főiskolák, konzervatóriumok, akadémiák, egyetemek. Ez azt jelenti, hogy a korábbi rendszerben létrehozott középfokú szakképzést is besorolták a felsőfokú képzéshez. A felsőoktatási intézmények státusát akkreditálásuknak megfelelően négy szintben állapították meg.

Az *első (I.) fokozatúnak* akkreditált felsőoktatási intézményekhez a technikumok, a különböző képzők és általában érettségit is adó szakiskolák tartoznak (Vocational and Technical Schools).

A *második (II.) fokozattal* rendelkező akkreditált felsőoktatási intézetcknek a collegek és más hasonló szintű intézetek minősülnek (Colleges).

A *harmadik (III.) és (IV.) fokozatúnak* minősülnek az akkreditálás eredményétől függően a főiskolák, az egyetemek, a konzervatóriumok és az akadémiák (Institutes, Conservatoires, Academics, Universities).

A felsőoktatási intézmény elvégzésével a következő képesítést szerezhetik a hallgatók:

– *ifjú szakember* (Molodsij Szpecialiszt – Junior Specialist) – az I. fokozattal akkreditált intézmények által kiállított képesítés, amely az érettségi utáni legalább 2 éves képzést zár;
– *baccalaureus* (Bakalavr – Bachelor) – a legalább II. akkreditálású fokozatú intézmények (Colleges) végzőseinek adható az érettségire épülő legalább 4 éves képzés után;

– *szakember, magiszter* (Szpecialiszt, Magisztr-Diplom – Specialist, Master) – a III. és IV. fokozattal bíró intézmények (Institutes, Academies, Universities and Insitutes) által kiadható képesítés. A DiplomSpecialist az érettségi után 5–6 éves képzés alapján szerezhető meg, a Master fokozat 6 éves tanulmányi idő után.

A képzési oklevelek megszerzésének feltételeit a szakminisztérium külön rendeletben rögziti.

A *diploma utáni képzés* alatt Ukrajnában az alapképzettségre épülő új szakma elsajátítását, másoddiploma megszerzését, az adott alapképzettségnek megfelelő területen szerzett ismeretek bővitését, az internaturát értik, amit a felsőoktatási intézetekben, akadémiákon, vagy külön erre a célra létrehozott továbbképző és átképző intézetekben, tudományos kutatóközpontokban szerezhetnek.

Az *aspirantúra* és *doktorantúra* intézményi kereteiről nem rendelkezik az oktatási törvény, csak megállapítja, hogy az egyes felsőoktatási intézmények, tudományos intézetek szakosított tudományos tanácsa az Ukrajna Miniszter-tanácsa (azaz a kormány) által meghatározott megfelelő eljárás lebonyolítása után *a tudományok kandidátusa* és *a tudományok doktora* fokozatokat adhatja az arra érdemeseknek.

A felsőoktatási intézményekben elérhető tudományos címek, fokozatok szintén a kormány által meghatározott eljárás alapján ítélhetők oda és a következők lehetnek: *tudományos főmunkatárs, docens, professzor*.

Az *önképzés* rendszerén az állam, vállalatok, szervezetek, egyesületek, intézetek által létrehozott népfőiskolák, könyvtárak, központok, TV- és rádióadások rendszerét és az általuk nyújtott képzésben való részvételt értheljük.

Összegezve a fentieket megállapíthatjuk, hogy az ukrán oktatási rendszer struktúráját tekintve bonyolult: egyszerre igyekszik megőrizni a szovjet hagyományokat és befogadni az európai törekvéseket.

1.5. Tankönyvek, tantervek

A szovjet rendszer idején központi tantervek, illetve óratervek voltak érvényben az egész Szovjetunió területén, melyek minimális eltérést mutattak, és ami a nemzetiségi iskolákban lényegében a nemzetiségi nyelvek és irodalom oktatását jelentette. A Szovjetunió összes iskolájában tehát ugyanolyan óraszámban és ugyanolyan tartalommal oktatták az alaptárgyakat (matematika, kémia, biológia stb.), a világirodalmat minden oktatási intézményben az orosz irodalom keretén belül tanították, és általában a tanév utolsó negyedévében szántak rá órákat. A köztársaságok névadó nemzetiségeinek irodalmát és a köztársaságok nyelvét az orosz tannyelvű iskolákban nem tanították kötelező

jelleggel – még abban az esetben sem, ha az adott orosz tannyelvű iskola valamely köztársaság területén működött –, csak választható tárgy volt.

A kárpátaljai magyar tannyelvű általános és középiskolákban nem oktatták az ukrán nyelvet. Az ukrán irodalmat fordításban a magyar irodalom keretén belül általában a tanév negyedik negyedévében tanították a hatvanas évektől kezdve (magyar nyelven).

Az adott helyzethez igazodott a tankönyvírás és -ellátás. A Szovjetunió minden iskolájában egységes, a szovjet oktatási minisztérium által jóváhagyott tankönyvek alapján tanítottak. A köztársaságokban működtek ugyan központi tankönyvkiadók, de ezek szerepe és feladatköre arra korlátozódott, hogy lefordítsák a Moszkvában jóváhagyott tankönyveket a köztársaság különböző nyelvű oktatási intézményei számára, illetve hogy megírják a nemzetiségi iskolák számára az anyanyelvi és irodalmi tankönyveket. Ukrajnában a „Ragyanszka Skola" (Szovjet Iskola) tankönyvkiadó felelt a tankönyvellátásért. Ennek a kiadónak működött egy részlege Ungváron, melynek feladata volt a szovjet tankönyvek fordítása a magyar iskolák számára, illetve a magyar nyelv és irodalom könyvek szerkesztése.

Ukrajna függetlenségi nyilatkozata után 1991-ben a helyzet lényegesen megváltozott. Egyrészt azért, mert megváltozott a hagyományos szovjet oktatási struktúra, terét engedve az úgynevezett új típusú képzési formáknak (gimnázium, líceum), megjelentek a hagyományos európai oktatási intézménytípusok. Az új, de a hagyományos ukrán oktatási intézmények számára is, ki kellett dolgozni a saját óratervet[13], a tantárgyak oktatásának tartalmi követelményeit, a programokat (tanterveket)[14], illetve el kellett készíteni a hozzájuk rendelhető tankönyveket. Az Ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium 1992-től kezdve folyamatosan módosítja az új óratervet a különböző típusú oktatási intézmények számára. Az első években ezek az óratervek átmenetiként jelentek meg.

Az óratervek szerkezetileg megváltoztak a szovjet rendszerben használtakhoz képest. Struktúráját tekintve két részből állt mindegyik: az úgynevezett invariáns és variatív tantárgyi csoportokból. Az invariáns tantárgyi csoporthoz tartoznak azok a tantárgyak – a hozzárendelt heti óraszámokkal –, melyek oktatása kötelező minden intézményben. A variatív órakeretben feltüntetik

[13] Óraterveken azt a táblázatot értjük, amelyben feltüntetik évfolyamonként az oktatandó tárgyak listáját és a tantárgyra fordítandó heti óraszámot. Az óratervekhez készül egy értelmezési dokumentum, amelyben leírják a tanév szerkezetét, és amely tartalmazza azt is, milyen tanulói létszám mellett lehet csoportokra bontani az osztályokat, hány jelentkező esetén lehet osztályt indítani.

[14] Programoknak nevezik Ukrajnában azokat a dokumentumokat, tanterveket, amelyek egy-egy tantárgy egy-egy tanévre vonatkozó tartalmi leírását összegzik.

évfolyamonként azt a heti óraszámot, amit az oktatási intézmények saját belátásuk alapján, esetleg a szülők igényeinek figyelembevételével, a regionális sajátosságok adta különbözőségeikre adott válaszként használhatnak különböző tantárgyak oktatására. Ez utóbbi azt jelenti, hogy ezen óraszámon belül az iskola tantestületének, igazgatóságának javaslatára, esetleg a szülők igényeinek figyelembe vételével például bevezethető lenne *A magyarság, a magyar nép története* című tantárgy, akár kötelező órarend szerinti oktatási formában is. A variatív órakeretet felhasználhatják az oktatási intézmények kiscsoportos fakultációk indítására, felzárkóztató programokra, vagyis egyéni foglalkozásokra a gyengébben teljesítők számára, de tehetséggondozásra is, szintén egyéni foglalkozás keretén belül. A variatív, vagyis a szabad órák száma évfolyamonként változik, és az első osztályban általában két-három órát jelent, ami az érettségit jelentő osztályra elérheti akár a tizet is.

Az ukrán óratervek igyekeznek rugalmasabb képzési kínálatot biztosítani az iskolák tanulói számára, mint a korábbi szovjet óratervek, de megvalósításuk főleg azon oktatási intézmények számára nyújt valódi alternatív lehetőségeket, amelyekben évfolyamonként több párhuzamos osztály működik, s ez nem jellemző a nemzetiségi, nagyrészt falusi kisiskolákra.

Az óratervek csak abban az esetben szolgálják az altematív választást, ha azokat célszerűen és az eredeti elképzelésnek megfelelően használják fel. Például: ezen óraszámokon belül a nemzetiségi iskolákban, így a magyar tannyelvűekben is alkalom nyílna a magyar nép történetének oktatására, hogy az iskolák végzősei átfogó képet kaphassanak népük múltjáról, ami segíthetné nemzeti identitásuk kialakulását. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy ebben a kérdésben nincs kialakult konszenzus, számos iskolában nem élnek a lehetőséggel, vagy helyenként az iskolák vezetői nem a tanulók érdekeit tartják elsősorban szem előtt, hanem a pillanatnyi egyéni érdekeket.[15]

2004-ben elfogadták az állami szabványokat az általános és a középfokú iskolák számára, ami lényegében egyfajta nemzeti alaptantervként értelmezhető.

A 2004. január 14-i keltezésű 24-es számú rendeletével az Ukrán Oktatási Minisztérium intézkedési tervet adott ki, melyben rendelkezik többek között arról, hogy pályázatot kell hirdetni a szabványnak megfelelő tantervek és tankönyvek megírására. A korábbi években, mivel Ukrajnában központosított

[15] A tapasztalatok szerint számos oktatási intézményben az óratervek invariáns részében feltüntetett választható órákat sok esetben azok a tanárok kapják saját tantárgyaik oktatására, akinek az óraszáma nem éri el a teljes álláshoz szükséges órák számát. A legtöbb esetben az iskolák vezetői nem veszik figyelembe a tanulók, szülők igényeit, nem a helyi sajátosságok alapján, az iskola koncepciójában tükröződő elvek szerint történik az elosztás, hanem a pillanatnyi érdekek szerint.

irányítási rendszer működött az oktatás területén is, általában egy tantárgy oktatására egy tankönyv, illetve tankönyvcsalád használata volt csak elképzelhető. A 90-es években az Ukrajnát jellemző gazdasági helyzetben mélypontján volt a tankönyvkiadás, majdnem megszűnt. A minisztérium által fenntartott tankönyvkiadó csak a legszükségesebb kiadványokat, főleg az ukrán nyelv és irodalom, valamint Ukrajna történelmére vonatkozó tankönyvek kiadását tudta biztosítani, és így engedélyezte a szovjet, vagy a korábbi években kiadott tankönyvek használatát. Évente miniszteri rendeletben jelent meg az engedélyezett tankönyvek jegyzéke. Tankönyvnek minősül Ukrajnában az a kiadvány, amely megkapja a minisztérium engedélyét.

A pedagógusok aktívan bekapcsolódtak a meghirdetett tanterv- és tankönyvírási pályázatba, ennek eredményeképpen tantárgyanként több tantervet is megjelentettek, abban reménykedve, hogy így majd kialakul a strukturált tankönyvpiac. A minisztérium azonban a benyújtott pályázatok közül tantárgyanként egy tantervet fogadott el hivatalosnak, amely a későbbiekben az alapja lehetett a szintén meghirdetett tankönyvírási pályázatnak. A tankönyvpályázaton a benyújtott pályamunkákból a három legjobb pályázat közül egy tankönyvet fogadtak el hivatalosnak, ilyenformán a korábbihoz képest lényegében nem változott a helyzet a tankönyvpiacon. Az elkészült, és a második, harmadik helyre sorolt tankönyvek jobb esetben módszertani segédanyagként jelenhettek meg valamely kiadó jóvoltából, ha a szerzők találtak a szponzorokat.

Összegezve a tankönyvellátással kapcsolatos és tantervi kérdéseket megállapíthatjuk, hogy a tantervek biztosítanak bizonyos mozgásteret az iskoláknak, amelynek alapján kialakíthatják saját arculatukat, figyelembe véve a regionális sajátosságokat – bár a mozgástér szűkült az elmúlt évtizedben. Az elmúlt tíz évről az óratervek alapján elmondhatjuk, hogy az ukrán nyelv és irodalom oktatására jelentős időt szánnak, ez azonban a kisebbségi iskolákban az anyanyelv és nemzeti kultúra oktatására szánt óraszámok csökkentésével valósul meg. Valódi tankönyvpiac nem alakult ki, aminek okai között szerepel a centralizált irányítás, illetve az ország gazdasági helyzete. A tankönyvek továbbra is a központilag elfogadott könyvek fordításai lehetnek; a fordítások rendszerint egy-két éves késéssel jutnak el az iskolákba, és gyakran nem megfelelő a minőségük, nyelvi, terminológiahasználati színvonaluk sem. Az ukrán és az idegen nyelvek oktatásánál nem veszik figyelembe a kisebbségek és a kisebbségi nyelvek sajátosságait, egységes tankönyvek készülnek, és ez kihat az oktatás hatékonyságára, minőségére.

2. Az oktatás mint a magyarnyelv-használat színtere

2.1. Az oktatás tannyelve(i)

Az Ukrajnában élő kisebbségek közül a Szovjetunió fennállása idején kivételezett helyzetben lévő orosz, a román, a moldáv és a nagyrészt Kárpátalján élő magyar közösség rendelkezik olyan, viszonylag kiépült iskolarendszerrel, ahol az oktatás az adott közösség anyanyelvén folyik, és ahol tantárgyként oktatják az államnyelvet és (legalább) egy világnyelvet (Orosz 2005). Továbbá számos olyan oktatási intézmény működik a kisebbségek számára, ahol az oktatás nyelve az államnyelv (azaz az ukrán), de a tanulók tantárgyként tanulják „anyanyelvüket", illetve működnek olyan vasárnapi iskolák is, ahol tanórák keretében ismerkedhetnek a tanulók etnikai közösségük nyelvével. Így például Kárpátalján, a Rahói járásban több olyan település van, ahol nyelvoktató vasárnapi iskolákban oktatják a magyar nyelvet (lásd Orosz 2004, 2005).

A kisebbségieket képző ukrajnai oktatási intézmények tannyelvük szerint több tipusúak lehetnek:

a) az oktatás nyelve az anyanyelv; az államnyelvet és egy (vagy két) idegen nyelvet tantárgyként oktatnak;[16]
b) a tannyelv az államnyelv (az ukrán), a kisebbség nyelvét tantárgyként oktatják; egy (vagy két) idegen nyelv is szerepel a tantárgyak között;
c) két- vagy többnyelvű iskolák, ahol a képzés párhuzamos osztályokban folyik, melyekben a képzés nyelve:
   – a kisebbségi nyelv (gyakorlatilag megegyezik az a) típussal);
   – az államnyelv (gyakorlatilag megegyezik a b) típussal);
d) ukrán tannyelvű iskolák, ahol a kisebbségiek fakultatív tantárgyként tanulhatják anyanyelvüket;
e) vasárnapi iskolák, ahol a kisebbségiek anyanyelvüket tanulhatják;
f) természetesen a kisebbségi szülőknek joguk van ahhoz is, hogy olyan ukrán tannyelvű iskolát válasszanak gyermekünknek, ahol nem oktatják a kisebbség nyelvét.[17]

2.2. Az anyanyelv és irodalom oktatásának nyelvi formái

Az érvényes tanterv szerint a magyar nyelv (anyanyelv) és irodalom mint tantárgy oktatása osztályonként a következő óraszámban folyik (lásd 5. táblázat).

[16] Skutnabb-Kangas (1997) tipológiája szerint nyelvmegőrző (language shelter/ language maintenance programme) program.
[17] Skutnabb-Kangas (1997) tipológiája szerint befullasztási program (submersion programme).

5. táblázat: *A* magyar nyelv és az irodalom *című iskolai tantárgy heti óraszáma osztályonként a magyar tannyelvű iskolákban*

Osztály	Heti óraszám	
	Magyar nyelv	Irodalom
1. osztály*	3	3
2. osztály	3	2
3. osztály	3	2
4. osztály	3	2
5. osztály	3	2
6. osztály	2	2
7. osztály	2	2
8. osztály	2,5	2
9. osztály	2,5	2
10. osztály	1	2
11. osztály	1	2

* Az 1–4. osztályban nem irodalom-, hanem olvasásóra van.

Az irodalom elnevezésű tantárgy óraszámai a nemzeti és a világirodalom integrált oktatásának óraszámait foglalják magukban.

Magyar nyelvtanból és irodalomból a tanterveket a megyei pedagógustovábbképző intézet magyar iskolákat felügyelő munkatársai, a tankönyveket pedig korábban a kijevi Ragyanszka Skola, újabban a lembergi Szvit tankönyvkiadó ungvári magyar szerkesztőségének munkatársai (vagy az általuk felkért szakemberek) készítették.

A 2005-ig kiadott magyar nyelvtanból készült tantervekről és tankönyvekről egyaránt elmondható, hogy nagyrészt a magyarországi egy-két „generációval" korábban használt tantervek és tankönyvek adaptációi, illetőleg *A mai magyar nyelv rendszere* című akadémiai leíró nyelvtan némileg egyszerűsített változatai. Magyarnyelv-tankönyveink 1995-ben elvégzett elemzése alapján (Beregszászi–Csernicskó 1996) elmondhatjuk, hogy a tankönyvek elsősorban és szinte kizárólagosan az elméleti tudnivalókra helyezik a hangsúlyt, a gyakorlati felhasználás a háttérben marad. Kommunikációközpontú, a helyzethez automatikusan igazodó nyelvhasználatra nevelő tankönyvek helyett nagyrészt körmönfontan grammatizáló, a nyelvi változatokat és változatosságot csak felületesen, elméleti szempontból és felcserélő (szubtraktív) szemlélettel érintő tankönyveink voltak, amelyek nagy mennyiségű memorizálandó tananyagot halmoztak fel ugyan, de a tanultaknak az alkalmazására nem készítették fel a tanulókat. A helyi nyelvhasználati sajátosságokról (például a helyi nyelvjárási jelenségekről vagy a kontaktushatásokról) az egynormájú, felcserélő nyelvszemlélet miatt képmutató álszeméremmel hallgattak a tantervek és a tankönyvek egyaránt.

A túlzott grammatikaközpontúságot talán jelzi, hogy Takács Etel az egyik kárpátaljai magyarnyelv-tankönyv kéziratáról készített lektori véleményében a következőket írta: „Ami a kéziratban olvasható, az voltaképpen *A mai magyar nyelv* című egyetemi tankönyv (vagy egy hasonló felsőfokú használatra szánt kézikönyv) tartalmának kivonata, pontosabban sűrítménye. Még elképzelni sem tudom azt a szándékot, igényt, törekvést, amelynek jegyében ezt a túlméretezett, fölöslegesen részletező anyagot [...] javasolni lehetne" (idézi Kozma 1993: 31).

A fenti szemléletben zajló anyanyelvi oktatás természetesen – már ami talán legfontosabb feladatát, a verbális repertoár bővítését és a szituatív nyelvhasználat képességének fejlesztését illeti – kevéssé lehetett hatékony.

2000-ben a kárpátaljai magyar középiskolások gyakorlatilag teljes, 675 fős mintáján (Iskola 2000 vizsgálat), illetve 2003-ban a helyi magyar közösség 516 fős reprezentatív mintáján (Rétegződés 2003 vizsgálat) végzett kérdőíves felmérés során olyan nyelvi változókat is vizsgáltunk, amelyeknek egyik változata tipikusan nem-standard, illetve olyanokat is, amelyek nem-standard változata a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok egyik jellemzője. Többek között az alábbi változótípusokat vizsgáltuk a következő feladatokkal:

JÓNAK TARTJA-E AZ ALÁBBI MONDATOKAT? HA NEM, JAVÍTSA ŐKET ÚGY, AHOGYAN ÖN SZERINT JÓK LENNÉNEK!

A *-t* végű igék kijelentő módja (*-suk*):

(1) Ha Béla rosszul válogassa meg a barátait, pórul jár. Standard: *válogatja*.

A *-t* végű igék kijelentő módja (*-szuk*):

(2) A plakátragasztó egész nap ragassza a plakátokat. Standard: *ragasztja*.

A feltételes mód jelének illeszkedése a mély hangrendű, E/1., alanyai ragozású igealakhoz (*-nák*):

(3) Én nem tudnák úgy viselkedni, mint te. Standard: *tudnék*.

-e kérdőszó szórendi helye (*-e*):

(4) Csak azt akarom kérdezni, hogy nem-e jössz te is moziba? Standard: *nem jössze*

A *kell* állítmány jövő ideje (kell lesz):

(5) A jövő héten el kellesz utazni Budapestre. Standard: *el kell majd*.

A *hová?* kérdésre felelő *-nál/-nél* határozórag *-hoz/-hez/-höz* helyett (hová?):

(6) Mikor jössz már el nálunk? Standard: *hozzánk*.

A hasonlítás kifejezése (hasonlítás):

(7) Ez a fiú nagyobb Pétertől. Standard: *Péternél*.

Lexikai kölcsönzések (*bulocska, bufet*):

(8) Friss bulocskát hoztak a bufetbe. Standard: *zsemlét*.

(9) Friss bulocskát hoztak a bufetbe. Standard: *büfébe*.

Amint a 4. ábrán látható, mindkét vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a kárpátaljai magyar adatközlők jelentős hányada nem javította, azaz helyesnek fogadta el fenti a nem-standard mondatokat (a középiskolások iskolai tanórán, teszthelyzetben, írásos feladatok megoldása közben).

4. ábra: *A nem-standard válaszok (a megadott mondatot nem javították) aránya különböző mondatjavító feladatoknál*
(Iskola 2000 és Rétegződés 2003 vizsgálat; N = 626, illetve N = 516)

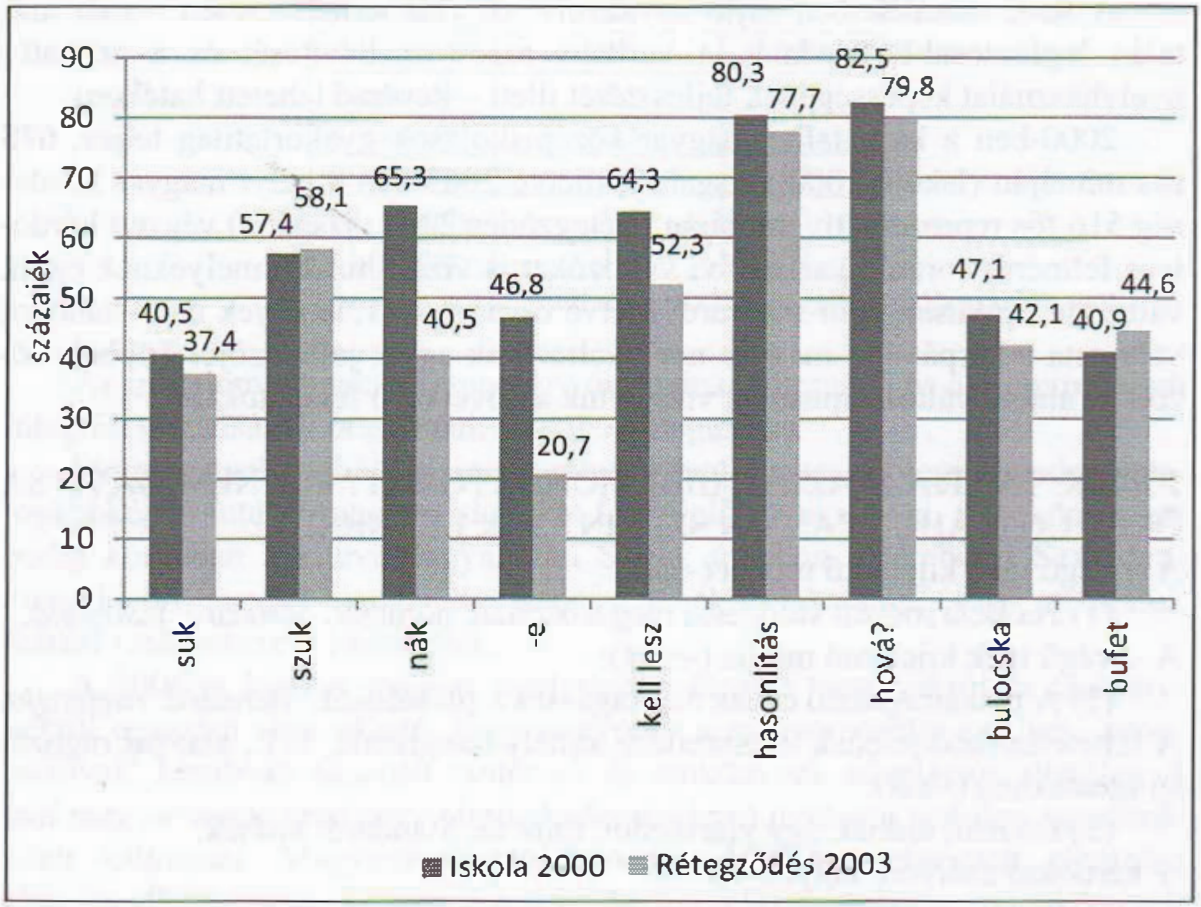

Az a fajta oktatási szemlélet tehát, amelyet a kárpátaljai magyar iskolákban évtizedeken át alkalmaztak, és amely felcserélő (szubtraktív) módon, a nem-standard elemek helyett úgy akarta elsajátíttatni a standard nyelvváltozatot, hogy nem ütköztette azt a helyi magyar nyelvhasználatban jellemző nem-standard jegyekkel (ezzel mintegy azt sugalmazva, hogy azok nem részei a nyelvnek), hanem chelyett a grammatika fölöslegesen részletező oktatására összpontosított, nem lehet eredményes (vö. Beregszászi 2004a).

A módszer ellen nemcsak az alacsony hatékonyság szól, hanem például nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi érvek is (Beregszászi–Csernicskó 2004d). Ha pedig ez a módszer és szemlélet eredménytelen, nyil-

ván sürgösen változtatni kell rajta. Joggal vetödhet fel a kérdés: ha mindezt tudjuk és látjuk, vajon mit teszünk ennek javítása, megváltoztatása érdekében? A továbbiakban erre térünk ki.

Egy évtizedek óta működö gyakorlaton csak úgy lehet változtatni, ha tudjuk, mit és miért szeretnénk módosítani. Az elsö lépés tehát nyilván az, hogy megvizsgáljuk, milyen hatékonysággal működik a magyar nyelv oktatása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. A fent említett kutatási eredmények például két ilyen jellegű vizsgálatból származnak. Kutatásaink alapján fogalmaztuk meg azt a következtetést, hogy az ismertetett szemléletben és módszerekkel folyó anyanyelvi oktatás kevéssé hatékony és nem felel meg céljainknak. Szintén ezekből a kutatásokból tudjuk azonban azt is, hogy a fent említettek ellenére a magyar tannyelvű iskolába járók a legtöbb feladatnál magasabb arányban javították a standard normának megfelelően a megadott mondatokat, mint az orosz vagy ukrán tannyelvű iskolát végzett adatközlök. Vagyis: a tannyelv és az anyanyelvi nevelés hatása nem jelentéktelen. Még akkor sem, ha az itt bemutatott kilenc feladat közül négy esetében nincs szignifikáns különbség a két csoport között, illetve hogy a *(6) hová* feladatnál a nem magyar iskolába járók statisztikailag szignifikáns arányban normakövetöbbnek bizonyultak a magyar nyelven tanulóknál (5. ábra).

Vizsgálatainkkal felhívjuk arra is a figyelmet, hogy jelentős különbségek mutathatók ki a különböző iskolatípusban tanulók között a nyelvi produkció és ítéletalkotás terén. A kutatások eredményei alapján elkülönülnek egymástól (a) a hagyományos (11 évfolyamos) falusi és (b) városi középiskolák, illetöleg (c) azon középiskolák (gimnáziumok, líceumok) tanulói, amelyek felvételivel szűrik a hozzájuk jelentkezöket (Beregszászi–Csernicskó 2004b). Ez pedig azt jelenti, hogy iskoláink ma nem a fennálló társadalmi és nyelvi egyenlötlenségek csökkentését, hanem közvetve azok fennmaradását és újratermelését támogatják. A 6. ábra ezen kutatási eredményünket támasztja alá.

5. ábra: *A nem-standard válaszok (a megadott mondatot nem javítók) aránya különböző mondatjavító feladatoknál az adatközlő iskolájának tannyelve szerinti bontásban* (Rétegződés 2003 vizsgálat; N = 516)

(1) *suk*: Khi-négyzet-próba (f = 1): 8,093, p < 0,01
(2) *szuk*: Khi-négyzet-próba (f = 1): 12,815, p < 0,01
(3) *nák*: Khi-négyzet-próba (f = 1): 2,209, p < nem szignifikáns
(4) *-e*: Khi-négyzetpróba (f = 1): 7,518, p < 0,01
(5) *kell lesz*: Khi-négyzet-próba (f = 1): 14,959, p < 0,01
(6) *hová*: Khi-négyzet-próba (f = 1): 3,942, p < 0,05
(7) *hasonlítás*: Khi-négyzet-próba (f = 1): 0,003, p < nem szignifikáns
(8) *bulocska*: Khi-négyzetpróba (f = 1): 0,182, p < nem szignifikáns
(9) *bufet*: Khi-négyzet-próba (f = 1): 0,036, p < nem szignifikáns

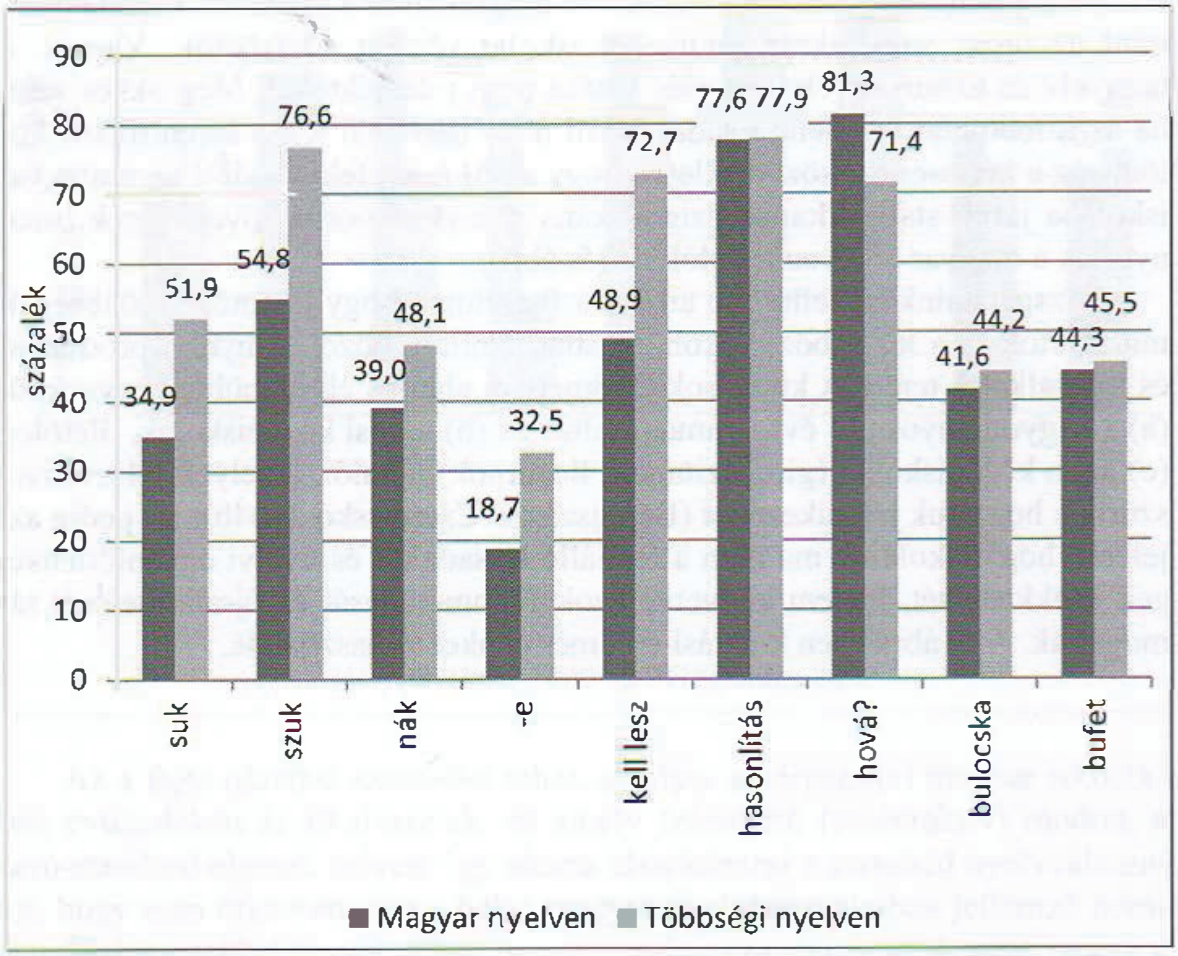

6. ábra: *A nem-standard válaszok (a megadott mondatot nem javítók) aránya különböző mondatjavító feladatoknál az adatközlő iskolájának típusa szerinti bontásban* (Iskola 2000 vizsgálat; N = 626)

(1) *-suk*:. Khi-négyzet-próba (f = 2): 58,621 , p < 0,01
(2) *-szuk*: Khi-négyzet-próba (f = 2): 21,736, p < 0,01
(3) *-nák*: Khi-négyzet-próba (f = 2): 55,208, p < 0,01
(4) *-e*: Khi-négyzet-próba (f = 2): 26,735, p < 0,01

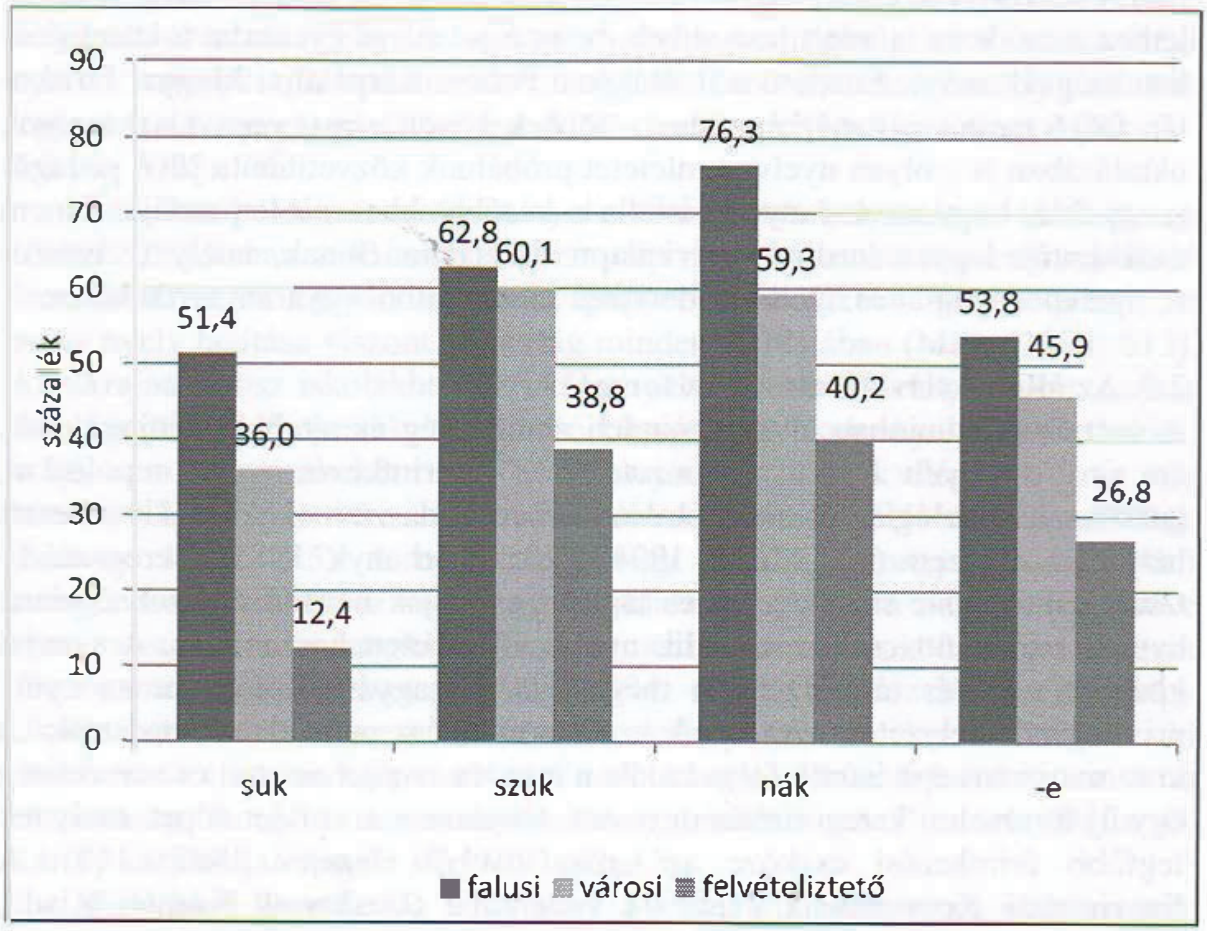

Kutatási eredményeinkről rendszeresen beszámolunk publikációk és konferenciaelőadások formájában (Beregszászi 2004a; Beregszászi–Csernicskó 2004a; Beregszászi–Márku 2003; Csernicskó 1996, 2004, Csernicskó szerk. 2003; Csernicskó–Márku 2001; Márku 2004 stb.), illetőleg a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség által szervezett Kölcsey Nyári Pedagógusakadémia keretében a magyar szakos tanárok továbbképzésén is rendszeresen tájékoztatjuk a tanítókat, tanárokat a vizsgálatainkról, továbbá arról is, milyen következtetéseket fogalmazunk meg ezek alapján. Ajánlásainkat, véleményünket elmondjuk valamennyi lehetséges fórumon.

Mindannyian tudjuk azonban, hogy előadásokkal, tudományos és ismeretterjesztő publikációkkal gyakorlatilag lehetetlen változtatni az évtizedes

gyakorlaton. Éppen ezért vállalkoztunk arra, hogy kihasználjuk a lehetőséget, és egy munkacsoporttal (amely általános- és középiskolai tanárokból és nyelvészekből állt) az Ukrajna ●ktatási és Tudományos Minisztériuma által az 5–12. osztályos magyar nyelv és magyar irodalom iskolai tantárgyak tantervének elkészítésére kiírt országos pályázatra kidolgoztuk a Magyar nyelv és az Irodalom 5–12. osztályos tantervét. A tantervet a kijevi minisztérium jóváhagyta, így az általunk képviselt nyelvszemlélet immár az iskolai oktatás részévé válhat. A tankönyvek ezen program alapján készülnek, így remélhetőleg az elmélethez a módszer is adott lesz ahhoz, hogy a jelenlegi gyakorlat a közeljövőben megváltozzon. Emellett a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán folyó tanító- és tanárképzésben – többek között a magyar szakos tanárok oktatásában is – olyan nyelvszemléletet próbálunk közvetíteni a jövő pedagógusai felé, hogy az anyanyelvi iskola a későbbiekben ne terjesztője, hanem csökkentője legyen annak a nyelvi alapú diszkriminációnak, amely nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi szempontból egyaránt tarthatatlan.

2.3. Az államnyelv oktatásának formái

A volt Szovjetunióban elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenjogú volt, ám az orosz nyelv – mint a nemzetek közötti érintkezés nyelve – politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsó sorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett (vö. Miller 1994: 613; Solchanyk 1985; Beregszászi–Csernicskó 2004c stb.). Az egyes tagköztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelve mindenütt csak a második nyelvként lehetett használatos. A szovjet központi vezetés természetesen megtalálta a magyarázatot az orosz nyelv privilegizált helyzetére. Az egyik szovjet nyelvész például ezt írta erről: „a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet, melynek legfőbb érintkezési eszköze az orosz nyelv" (Iszajev 1982: 162). A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja (Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1986, 89–90), amelyet az SZKP XXVII. kongresszusa fogadott el 1985-ben, így ideologizálja meg az orosz nyelv mindenhatóságát: „A jövőben is biztosítani fogjuk a Szovjetunió minden állampolgára számára anyanyelvük szabad fejlesztését és egyenjogú használatát. Ugyanakkor, tekintve, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önkéntesen elfogadták a nemzetek közötti érintkezés eszközeként, ennek a nyelvnek az elsajátítása a nemzeti nyelv mellett mindenki számára hozzáférhetőbbé teszi a tudomány és a technika, a hazai és a világkultúra eredményeit." A nyelvek alkotmányosan szavatolt egyenlősége (vö. A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya (Alaptörvénye), Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1977, 14–15) a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden nép és nemzetiség számára szavatolt volt a jog az anyanyelv használatára a privát szférában. „A nyelvek

egyenlőségc nem abban áll, hogy mechanikusan azonos funkcionális kötelezettségekkel terheljük őkct" – olvashatjuk például egy szovjet kutató véleményét (Hanazarov 1982: 111). Szerinte a „nyelvek egyenlősége nem más, mint minden nemzeti nyelv számára biztositani az egyenlő jogi fcltételeket a szabad fcjlődéshez" (Hanazarov 1982: 112). A nyelvck virtuális egyenlősége és aktuális egycnlőtlenségének alaptételét (erről lásd például Kiss 1995: 159–160) tehát úgy értelmezték a Szovjetunióban, hogy az orosz nyelv első volt az elvileg egyenlő többi nyclv között, s mint ilyen, kivételes helyzetet élvczett. Ebben a sajátos nyelvi egycnjogúságban a nemzetiségi nyelvek szerepe arra korlátozódott, hogy minden nemzctiséghez eljuttathatók legyenck a központi párthatározatok, közlemények (vö. Hanazarov 1982: 23, Kótyuk 1995: 13).

Kitűnően példázza az orosz nyelv kivételezett helyzetét az is, hogy az Ukrán SZSZK-ban a 40 milliós ukrán nép nyelvének oktatása a Szovjetunió fennállása idején csupán az ukrán tannyelvű iskolákban volt kötelező, az orosz nyelv tanitása viszont az ország mindcn iskolájában (Miller 1994: 613). Az ukrajnai orosz iskolákban az ukrán nyelv oktatása fakultatív volt, azaz a tanuló szülei eldönthették, tanuljon-e Ukrajnában ukrán nyelvet gyermekük, avagy scm. A gyermekét orosz iskolába járató szülőnek elég volt írnia egy kérvényt, hogy gyermeke nem kíván ukránul tanulni, s kérésének eleget tettek (Lizanec 1994: 125). A nemzetiségi (igy például a magyar, román stb.) tannyelvű iskolákban az ukrán nyelv oktatása egyáltalán nem – fakultatívc sem – szerepelt a tantervekben. Ezekben az iskolákban is kötelezően oktatták ellenben az orosz nyelvet (Lizancc 1994: 125). „Mindez azt jelenti, hogy Ukrajnában érettségit szerezhet olyan – ukrán vagy nem ukrán – fiatal is, aki nem beszéli a köztársaság nyelvét. És elboldogul nélküle felnőttként is: ezt a köztársaság fennálló intézményrendszere lehetővé teszi" – írta Balla D. Károly kárpátaljai magyar író (1993: 12–13).

Mindebből következik, hogy azok a kárpátaljai magyarok, akik magyar tannyelvű iskolába jártak és abszolút magyar többségű településen éltek (körülbelül a kárpátaljai magyarok háromnegyede, vö. Molnár–Molnár 2005), nem tanulhattak meg ukránul az iskolában.

1989-ben elfogadták Ukrajna nyelvtörvényét. Ezután a magyar tannyelvű iskolákban is fokozatosan bevezették az ukrán nyclv oktatását. A törvény 2. cikkelye szerint Ukrajna államnyelve az ukrán, és az állam különböző intézményei révén biztosítja az ukrán nyclv elsajátításához elengedhetetlen feltételeket. A 27. cikkely pedig azt írja elő, hogy az ország iskoláiban kötelező az ukrán nyclv oktatása. Kárpátalján 1990-ben érettségizett az utolsó olyan korosztály, amely egyáltalán nem tanulta az ukrán nyelvet, ha magyar iskolába járt.

Az állam elnöke által 2002. április 17-én aláírt *Az ukrajnai oktatás nemzeti fejlesztési doktrínája* IV. rész 8. pontjában olvashatjuk az alábbiakat:

> Az országban megalapozódik a nyelvi oktatás rendszere, amely biztosítja Ukrajna állampolgárainak az államnyelv kötelező elsajátítását, az anyanyelv (nemzetiségi nyelv), valamint legalább egy idegen nyelv megtanulását. Az oktatás törekszik az állampolgárok magas nyelvi kultúrájának kialakítására, az államnyelv és az ukrajnai nemzeti kisebbségek nyelveinek tiszteletére nevel, továbbá a különböző nyelvek és kultúrák iránti toleranciára. [...]
>
> A nemzeti kisebbségek számára biztosított a jog az anyanyelvi oktatáshoz, népi kultúrájuk megtartásához és fejlesztéséhez, támogatásához és az állam általi védelméhez. Azokban az iskolákban, ahol az oktatási nyelv a kisebbségek nyelve, az állam megteremti a feltételeket az államnyelv megfelelő szintű elsajátításához.

Az államnyelv oktatásának kötelező bevezetését követően néhány évig még átmeneti állapot jellemezte a magyar iskolákat. Bonyolította a helyzetet, hogy több korosztály évekig orosz nyelvet tanult, amikor 1991-ben hirtelen áttértek az orosz helyett az ukrán oktatására. (Ez az egyik pillanatról a másikra történő nyelvváltás sajnos korántsem egyedi eset a kárpátaljai magyar közösség történetében, lásd például Orosz 2005).

Nehezítette az államnyelv oktatásának zökkenőmentes bevezetését, hogy nem voltak megfelelően képzett tanárok a tantárgy oktatásához. A megyében 2003-ig (tehát az ukrán függetlenség 12 évén át) nem képeztek olyan ukrán szakos tanárokat, akiket a nemzetiségi iskolákban való ukránoktatásra készítenek fel. (2003-ban az Ungvári Nemzeti Egyetem kezdte el az ilyen szakemberek képzését, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola pedig a 2004/2005-ös tanévtől kezdve magyar–ukrán és ukrán–magyar szakpárokon indította be a képzést.)

A pedagógushiány ahhoz vezetett, hogy sok iskolában máig olyan (gyakran nem is nyelvszakos) tanárok oktatják az államnyelvet, akik beszélnek ugyan ukránul, de nem rendelkeznek szakirányú végzettséggel. Más iskolákban az orosz nyelv és irodalom szakos tanárok tértek át az ukrán nyelv tanítására. Olyan iskolák is vannak, ahol az Ungvári Nemzeti Egyetemen végzett ukránszakosok oktatják az ukránt, ám őket nem arra készítették fel, hogy nemzetiségi gyerekeket tanítsanak, hanem arra, hogy ukrán anyanyelvűeknek anyanyelvet tanítsanak. Sokan közülük nem is beszélik a magyar nyelvet, ami jelentősen megnehezíti munkájukat (Reiplik-Horváth 2002; Póhán 1999, 2003: 52; Karmacsi 2003).

A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlásokban a kisebbségi oktatásról szóló részben ez olvasható: „A kisebbségi nyelvet iskolai tantárgyként, a tanterv szerves részeként kell oktatni. Az állam hivatalos nyelvét is közönséges iskolai tantárgyként kell oktatni; leginkább olyan – mindkét nyelvet ismerő – tanárokra bízni, akik jól ismerik a gyermekek kulturális és nyelvi hátterét" (12. pont). Vagyis a magyar tannyelvű iskolákban olyan tanárokra van szükség, akik magyar–ukrán kétnyelvűek, és úgy tudják oktatni az államnyelvet, hogy ismerik a kisebbség nyelvét, kultúráját. Ezen a téren vannak még feladatai az államnak; ezt a Kárpátaljai Megyei Oktatási Főosztály egyik munkatársa is elismeri, s a megoldandó problémák között kiemelten foglalkozik a képzett szaktanárok és a tankönyvek hiányával (lásd Gulpa 2000: 189; Póhán 2003). További súlyos gondot okozott ugyanis az államnyelv oktatásában a megfelelő tankönyvek hiánya. A szovjet korszakban nem készült olyan ukránnyelv-tankönyv, amelyet a magyar iskolák számára írtak. Az első ilyen tankönyvekre évekig kellett várni, megjelenésük ugyanakkor egy lényeges didaktikai problémára mutatott rá. A tankönyveket és a tanterveket ugyanis nem olyan pedagógusok állították össze, akik ismerik a kárpátaljai magyarok helyzetét. Az *ukrán nyelv* ugyanis mint tantárgy azonos néven szerepel ugyan az ukrán és a magyar tannyelvű iskolák órarendjében, de mást jelent az egyik és a másik iskolában. Az első esetben a tanulók már meglévő anyanyelvi tudással jönnek az iskolába, így az ukrán nyelvi (esetükben anyanyelvi) nevelés pedagógiai célja az írni és olvasni tudás megtanítása mellett a gyerekek anyanyelvi ismereteinek, műveltségének fejlesztése, a standard nyelvváltozat normáinak a tudatosítása, az idegen nyelvek oktatásának megalapozása. A második esetben viszont a fő cél az, hogy az ukránul nem beszélő iskolások elsajátítsák az államnyelvet, és kommunikálni tudjanak ezen a nyelven. Ha a célok különbözőségéből indulunk ki, világos, hogy nem alkalmazhatunk azonos módszereket az ukrán és a magyar tannyelvű iskolákban az *ukrán nyelv* című tantárgy oktatása során.

Mivel a kisebbségi iskolákban az államnyelv elsajátítása az elsődleges cél, arra kell fektetni a hangsúlyt, hogy a gyerekek megtanulják érteni az államnyelvet, megtanuljanak beszélni, írni és olvasni ukránul, illetve hogy képesek legyenek használni ezt a nyelvet a társadalmi élet különböző területein. A négy nyelvi készség (beszédértés, beszédlétrehozás, olvasás és írás) alapvető elsajátíttatása tehát a fő cél. Vagyis nem a grammatika oktatására kell sok időt fordítani, hanem arra, hogy a gyerekek minél előbb és minél magasabb szinten értsék az ukrán nyelvet, és minél magasabb szinten tudjanak beszélni, kommunikálni az államnyelven. Ezzel szemben a magyar iskolákban használt tankönyvek túlzottan grammatika-központúak, a nyelvtani ismeretek elsajátítására fektetik a hangsúlyt (lásd pl. Póhán 2003). Így előfordul, hogy a magyar iskolák tanulói fel tudják ukránul sorolni az államnyelv szófaji rendsze-

rét, ám nem tudnak kenyeret kérni a boltban, vagy képtelenek elmondani panaszaikat a magyarul nem értő orvosnak.

Az ukrán és a magyar iskolákban tehát nem azonos az ukrán nyelv mint tantárgy oktatásának célja. Ebből fakadóan a nyelv oktatásának módszereiben is különbségeknek kell lenniük. A magyar tannyelvű iskolákban nem lehet úgy oktatni az államnyelvet, mintha az a tanulók anyanyelve lenne. Sokkal inkább másodnyelvként, államnyelvként vagy környezeti nyelvként, a tanulók anyanyelvi és idegen nyelvi ismereteire alapozva, az idegen nyelv vagy környezeti nyelv oktatásmódszertana szerint kellene oktatni az ukrán nyelvet, hiszen az iskolába kerülő magyar anyanyelvű gyermekek túlnyomó többsége egyáltalán nem beszél ukránul. Ha pedig a célok és a módszerek különböznek, egyértelmű, hogy a követelményeknek sem szabad azonosaknak lenniük. Nem támaszthatunk azonos követelményeket azokkal szemben, akik anyanyelvként beszélték az ukránt már akkor, amikor az iskolába kerültek, és azokkal, akik csak az iskolában kezdtek ismerkedni ezzel a nyelvvel. Mindez azt jelenti, hogy amikor azonos követelmények, de gyökeresen eltérő körülmények mellett egyforma teljesítményt várunk el a kibocsátó vizsgákon, valamint a felvételin az ukrán tannyelvű és a magyar tannyelvű iskolákban végzett tanulóktól ukrán nyelvből, akkor nem biztosítjuk a többség és a kisebbség esélyegyenlőségét. Ez pedig a nemzetközi nyelvi emberi jogok alapján nyelvi alapú diszkrimináció, más néven: *lingvicizmus* (Skutnabb-Kangas 1997). Nem ugyanazt jelenti tehát az ukrán nyelv mint iskolai tantárgy az ukrán tannyelvű és a magyar tannyelvű iskolákban: más a kiindulási helyzet, különbözőek a pedagógiai, nyelvi és társadalmi célok, mások a követelmények, ebből következően pedig a módszereknek is másoknak kellene lenniük (lásd Kontra–Szilágyi 2002). John Baugh, neves amerikai nyelvész szerint például az államnyelvnek (második nyelvnek) az anyanyelvi módszertan szerinti oktatása pedagógiai hiba (lásd Baugh 1999).

Nem véletlen, hogy Ukrajna Pedagógiai Akadémiájának egyik tudományos munkatársa a következőkben látja az ukrán nyelv oktatásának fő problémáit a magyar tannyelvű iskolákban:

a) kevés az államnyelv oktatására, s ezen belül főként a beszédkészség fejlesztésére meghatározott óraszám;
b) nem megfelelőek a tantervek és a tankönyvek, mivel azok az elméleti anyag, a grammatikai ismeretek elsajátítását helyezik előtérbe;
c) sok iskolában hiányoznak a megfelelően képzett ukránszakos tanárok (vö. Póhán 2003).

A kisebbségi tannyelvű iskolákban a jelenleg érvényes tantervek szerint a következő óraszámban oktatják az ukrán nyelvet (6. táblázat).

6. táblázat: *Az ukrán nyelv oktatásának óraszámai a kisebbségi tannyelvű iskolákban*

Osztály	Heti óraszám	
	Ukrán nyelv	Ukrán irodalom
1. osztály	3	–
2. osztály	3	–
3. osztály	4	–
4. osztály	4	–
5. osztály	3	2
6. osztály	3	2
7. osztály	2	2
8. osztály	2	2
9. osztály	2	2
10. osztály	1	2
11. osztály	1	2

Nehezíti az államnyelv megtanulását a magyarok számára az is, hogy nincsenek iskolai és egyéb ukrán–magyar és magyar–ukrán szótárak. Magyarországon és Ukrajnában is megjelentek vagy kiadás alatt állnak különböző ukrán–magyar és magyar–ukrán szótárak (pl. Udvari szerk. 2000a, 2000b), de iskolai szótár csak 2006-ban, a Rákóczi Főiskola kiadásában, állami támogatás nélkül jelent meg (Kótyuk főszerk. 2006). Hiánypótlónak, de nem megoldásnak tekinthető néhány további kiadvány (Palkó–Palkó 1997; Lizanec szerk. 2001, 2005; Nyorba 2003), amelyeket azonban tovább kellene fejleszteni, az iskolai nyelvoktatás szempontjaihoz igazítani.

Azok a kárpátaljai magyarok tehát, akik magyar többségű településen élnek, jelenleg nem tanulhatnak meg megfelelő szinten ukránul az iskolában. Azok a magyarok pedig, akik nem magyar többségű településen élnek, az utcán, a nyelvi környezetüktől megtanulják az ukrán nyelvet, de annak nem a standard változatát, hanem a helyi nyelvjárást. Az iskolában azonban a standard változat elsajátíttatása a cél, így ezek a gyermekek sem számíthatnak jelentős sikerekre az ukránnyelv-órákon; már csak azért sem, mert az ukrán standard és nem-standard változatok közötti nyelvi távolság nagyobb, mint a magyar nyelv egyes változatai közötti eltérések (ehhez lásd pl. Csernicskó 1998a: 169).

Említettük, hogy az ukrán nyelvből tett iskolai kibocsátó vizsgákon nem lehet azonos követelményeket támasztani az ukrán és a magyar tannyelvű iskolásokkal szemben, mert az diszkrimináció. Az is hátrányos megkülönböztetés továbbá, hogy a magyar tannyelvű iskolában érettségizett felvételizőknek ukrán nyelvből is kell felvételi vizsgát tenniük a felsőoktatási intézményekbe. 2002-ig Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma *kivételesen*

minden évben engedélyezte a magyar iskolát végzetteknek azt, hogy magyar nyelven felvételizzenek az Ungvári Nemzeti Egyetemre, de a kivételes engedély nem jelent törvényes garanciát, és nem jelenti azt, hogy a kérdés megoldódott. Ezt jelzi, hogy 2003-ban, 2004-ben és 2005-ben a magyar tannyelvű iskolákból érkező felvételizők a felvételi tesztlapokon szereplő kérdéseknek csupán 80%-át kaphatták meg magyar fordításban[18], a maradék 20%-ot csak ukránul (lásd Kárpáti Igaz Szó, 2004. június 17., 1. lap, Kárpátalja 2004. június 18., 6. lap), továbbá a jelentkezőknek kötelezően részt kell venniük egy felvételi beszélgetésen is ukrán nyelvből. Az ukrán nyelv oktatásának helyzetét ismerve nyilvánvaló, hogy a kisebbségi jelentkezők esélyegyenlőségéről ilyen körülmények között szó sem lehet. Ez pedig nyelvi alapon történő olyan megkülönböztetés, amely politikailag és gazdaságilag egyaránt sújtja a kisebbségieket, hiszen a fent ismertetett felvételi rendszer szinte csak arra nyújt esélyt a magyar iskolában érettségizők számára, hogy önköltséges alapon nyerjenek felvételt az állami felsőoktatási intézményekbe. A diszkrimináció fokozatosan ássa alá az anyanyelvi oktatási rendszer tekintélyét, valamint súlyos anyagi terheket ró a kisebbségi közösségre (lásd Csernicskó 1998b, 1999b).

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1353. számú ajánlása a kisebbségek felsőoktatásban való részvételéről szól. A dokumentum 6. cikkelyének vi. bekezdése szerint: „a kisebbségi csoportokból érkező hallgatóknak lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a felsőoktatásba való belépéshez szükséges felvételi vizsgáikat anyanyelvükön tegyék le". Ukrajna tagja az Európa Tanácsnak.

A 2007/2008-as tanévtől Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma kötelező jelleggel bevezette az emelt szintű érettségizést, amit független vizsgaközpontokban bonyolítanak le, s amely vizsgák egyben a felsőoktatási felvételit is kiváltják. A tesztközpontokban a minisztérium eredeti tervezete alapján minden tárgyból ukrán nyelvű teszteket kaptak volna az érettségizők. Ám – elsősorban a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek tiltakozása következtében – az oktatási tárca engedélyezte, hogy a nemzetiségi tannyelvű iskolák tanulói anyanyelvükön írhassák meg a vizsgafeladatokat. Ám továbbra is kötelező érettségi tárgy maradt az ukrán nyelv és irodalom, mely vizsgán ráadásul – annak ellenére, hogy a nemzetiségi iskolákban máig nem biztosította az állam az ukrán nyelv megfelelő szintű oktatásának lehetőségeit – azonos követelményeket támasztanak valamennyi vizsgázóval szemben, attól függetlenül, hogy milyen tannyelvű iskolában tanult. Ez az eljárás nyilván va-

[18] A tesztek ezen részének fordítását sem az állam vagy az egyetem szorgalmazta és végezte el, hanem a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ) és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.

lóan esélyegyenlőtlenséghez vezet, hiszen az ukrán tannyelvű iskolákban főként ukrán anyanyelvűek tanulnak, ezekben az intézményekben magasabb óraszámban oktatják a tárgyat; a nemzetiségi (így például a magyar) tannyelvű iskolák tanulóinak túlnyomó többsége nem ukrán anyanyelvű, és ezekben az iskolákban az ukrán nyelvre és irodalomra fordított óraszám kisebb, mint az ukrán tannyelvű iskolákban. S mivel az oktatási miniszter rendelete értelmében Ukrajna valamennyi felsőoktatási intézményében minden szakra kötelező az ukrán nyelvből tett felvételi vizsga, az ukránból tett érettségi jelentősen befolyásolja a nemzetiségi iskolákban tanulók továbbtanulási esélyeit is.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy bár a nyelvtörvény 2. cikkelye és a nemzeti oktatás fejlesztési koncepciója szerint az állam biztosítja az ukrán nyelv elsajátításához szükséges feltételeket, Ukrajna a függetlenség eddigi évei alatt sem tett meg mindent annak érdekében, hogy a kárpátaljai magyarok anyanyelvük megőrzése mellett megfelelő szinten elsajátítsák az államnyelvet. A nyelvi emberi jogok nemzetközi szakértői (Phillipson–Rannut–Skutnabb-Kangas 1994) szerint az alapvető nyelvi emberi jogoknak része az állam hivatalos nyelve megtanulásának joga is. A nemzeti kisebbségek oktatási jogaira vonatkozó hágai ajánlásban is az áll (12. cikkely), hogy a hivatalos államnyelvet tantárgyként kell oktatni a kisebbségi tanulók számára, lehetőleg kétnyelvű (a kisebbségi nyelvet is beszélő) tanárok közreműködésével.

Az, hogy az ukrán állam függetlensége eddigi 16 éve alatt sem teremtette meg a feltételeket kisebbségi polgárai számára az ukrán nyelv elsajátításához, akár a kárpátaljai magyar közösség elszigetelését is szolgálhatja. Az államnyelv oktatásának jelenlegi körülményei az ún. *szegregációs oktatási modellre* emlékeztetnek. A szegregációs oktatási modell kisebbségekkel szembeni alkalmazásának lényege, hogy az oktatás a kisebbség nyelvén folyik, és nem, vagy csak nagyon alacsony hatásfokon oktatják a többségi nyelvet a kisebbség szegregálásának, elszigetelésének, esélyegyenlőségének megvonása céljából (vö. Göncz 1995: 68, 1999, Skutnabb-Kangas 1997; lásd még Csernicskó 1998a: 169–170; Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001: 72–115; Csernicskó szerk. 2003: 50–51). Ezt a módszert alkalmazták például sokáig a Dél-afrikai Köztársaságban az apartheid-rendszer idején a fekete lakosság esélyegyenlőtlenségének fenntartására és újratermelésére.

Talán nem véletlenül hiányoznak a feltételek az államnyelv elsajátításához a kárpátaljai magyar iskolákban. Szlovákiai magyar nyelvészek a következő következtetésekre jutottak saját országuk oktatáspolitikája kapcsán: „A beolvasztó célú politikának nem érdeke, hogy az anyanyelvű iskolában tanuló diákok jól elsajátítsák a többségi nyelvet, ezért nem törekszenek a korszerű módszerek bevezetésére. Az idegen nyelvek oktatásában természetes, hogy a tanulókat nyelvtudásuk alapján sorolják a kezdő, haladó stb. csoportokba, s minden csoport más program szerint halad, más tankönyveket használ. Nem

tudunk arról, hogy ilyenfajta differenciálás a kisebbségi oktatásban megjelenne – éspedig sem a többségi, sem pedig az anyanyelv vonatkozásában" (Lanstyák–Simon–Szabómihály 1999: 91). Azaz Szlovákiában – akárcsak Ukrajnában, de például Romániában is – az állami oktatáspolitika a kisebbségeket általában homogén tömbként kezeli, és nem tesz különbséget sem az egyes kisebbségek, sem pedig az egyes közösségeken belül az eltérő nyelvismerettel rendelkező, eltérő társadalmi, nyelvi és demográfiai körülmények között élő csoportok között.

Ha elfogadjuk és természetesnek tartjuk: a) az anyanyelv és b) az államnyelv iskolai tantárgyként való tanulásának jogát, akkor észre kell vennünk: az ukrán anyanyelvű tanulók esetében az *ukrán nyelv és irodalom* tantárgy lefedi az a) és b) pontban megjelölt jogot, a magyar (és más kisebbségi) tanulóknál ellenben az a) pontnak a *magyar nyelv és irodalom*, a b)-nek pedig az *ukrán nyelv és irodalom* tantárgy felel meg. Ez azt jelenti, hogy az ukrajnai ukrán és magyar anyanyelvű tanulók iskolai terhelése eltér egymástól: amíg az ukrán anyanyelvű gyermek pihen, játszik vagy épp az egyetemi felvételire készül, magyar kortársa az államnyelv elsajátításán fáradozik. Nagy luxus tehát, hogy bár sok időt, energiát és pénzt fektetünk az államnyelv elsajátításába, a jelenlegi körülmények között mégsem tanulhatjuk meg megfelelő szinten az ukrán nyelvet; ebből pedig a későbbiekben számos hátránya származhat a magyar anyanyelvű ukrán állampolgároknak.

Kontra Miklós és Szilágyi N. Sándor a romániai magyarok államnyelvi oktatása kapcsán írják az alábbiakat: „A Hágai Ajánlások kimondják, hogy »a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek felelőssége integrálódni a szélesebb társadalmi közösségbe a hivatalos nyelv kellő mértékű elsajátítása által«. Ennek az ajánlásnak van egy fontos nyelvpedagógiai implikációja: a második nyelv (az államnyelv) elsajátításának kötelessége azzal a lehetőséggel vagy joggal kell hogy járjon, hogy a tanuló a második nyelvet második nyelvként tanulhassa. Meg vagyunk győződve arról, hogy a második nyelv második nyelvként való tanulásának joga fontos jog. Ha ugyanis a második nyelvet tanulóknak ezt a nyelvet úgy tanítják, mintha anyanyelvük lenne – figyelmen kívül hagyva azt, hogy L2 tanulóknak az L1[19] tanulókétól lényegesen eltérő tananyagokra és módszerekre van szükségük –, akkor ennek pedagógiai következménye csak az lehet, hogy az L2-t nem sajátítják el kellő mértékben a tanulók. Tulajdonképpen a második nyelvnek anyanyelvként való tanítása *pedagógiai műhiba* (Baugh 1999). Az ilyen pedagógiai műhibák társadalmi konfliktusokat generálnak" (Kontra–Szilágyi 2002, 7–8; kiemelés az eredetiben).

[19] Az L1 és az L2 rövidítés az angol *language* szóból ered. Az L1 az első nyelvet (anyanyelvet), az L2 a második nyelvet jelöli.

Vegyük észre: bár az idézet a romániai magyarokról szól, kísérteties a hasonlóság a mi esetünkkel. Ha tehát Ukrajna nem akarja megsérteni a nemzetközi nyelvi emberi jogokat, ha nem kívánja tovább fenntartani a nyelvi alapon történő hátrányos megkülönböztetést, ha nem törekszik társadalmi konfliktusok gerjesztésére, és ha azt szeretné, hogy a területén élő magyar kisebbség valóban elsajátítsa az államnyelvet, akkor számos sürgős teendője van:

1. A politikusoknak és az oktatáspolitikai szakembereknek el kell ismerniük, hogy nem azonosak az ukrán nyelv mint tantárgy oktatásának pedagógiai, nyelvi és társadalmi céljai a többségi és a kisebbségi iskolákban.
2. Ebből kiindulva más módszerekkel kell oktatni a kisebbségi és a többségi tanulókat.
3. Nem lehet azonos követelményeket támasztani az órákon, a kibocsátó és felvételi vizsgákon az ukrán és a kisebbségi tannyelvű iskolába járó tanulókkal szemben. A jelenleg fennálló diszkriminatív rendszert, amely sérti a kisebbségi polgárok nyelvi emberi jogait, meg kell szüntetni.
4. A fenti elvek alapján az egyes kisebbségek helyzetét, illetve anyanyelvének rendszerét figyelembe véve ki kell dolgozni azokat a tanterveket és tankönyveket, amelyeket a nemzetiségi iskolákban használni lehet, tekintettel az egyes kisebbségek helyzetére, anyanyelvének genetikai és tipológiai sajátosságaira.
5. Az egyes kisebbségi közösségek eltérő helyzetének, lehetőségeinek és igényeinek figyelembe vétele mellett az alkalmazott nyelvoktatási módszerek megválasztása során különbséget kell tenni az egyes közösségen belül meglévő, eltérő nyelvtudású és hátterű csoportok között is.
6. Államilag támogatni kell olyan ukrán szakos pedagógusok képzését, akik a nemzetiségi iskolákban fogják oktatni az ukrán nyelvet.
7. Állami támogatással össze kell állítani egy bizottságot, amely részt vesz egy iskolai ukrán–magyar és magyar–ukrán szótár kidolgozásában.

2.4. Az idegen nyelvek oktatása

A 21. századi egységesülő Európában az integrációval párhuzamosan egyre nagyobb szerep jut a kisebb régióknak és a központok közötti kommunikációnak, kiemelt értéke van a regionális kultúrának, nyelvváltozatoknak, valamint a globális, integrációt, közlekedést segítő nyelvi és kulturális erőforrásoknak. Éppen ezért az utóbbi években tovább nőtt az idegennyelv-tudás piaci értéke. A magasan kvalifikált szakembernél ma már alapkövetelmény legalább egy világnyelv (általában az angol) magas szintű ismerete.

A kárpátaljai magyar közösség olyan államban (Ukrajna) él, amelynek a közeljövőben nincs reális esélye arra, hogy csatlakozhasson az Európai Unió tagállamaihoz. Nem engedhető azonban meg, hogy az ukrajnai magyar nemzetrész számára az anyaország európai integrációja egy újabb vasfüggönyt hozzon létre. Így az idegen nyelvek oktatásának kiemelt jelentősége van.

7. ábra: *Egyes idegen nyelvek ismerete az egyes régiókban önbevallás alapján* (Gereben 1999: 46 alapján)

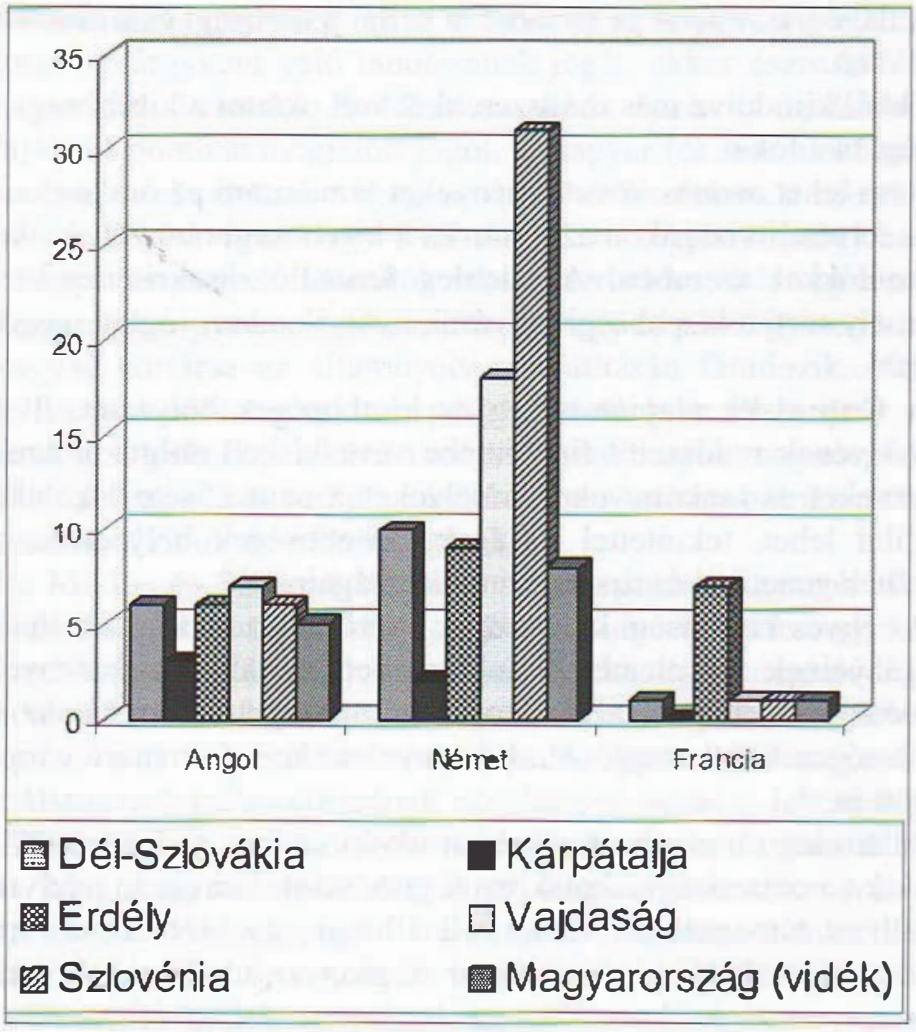

Ennek ellenére az európai vérkeringésbe való bekapcsolódáshoz nélkülözhetetlen idegennyelv-tudás terén nem lehet okunk az elégedettségre. A Szovjetunió fennállása idején az iskolai idegennyelv-oktatás a kárpátaljai magyar tannyelvű oktatási intézményekben didaktikailag elhibázott alapokon, a tanulók anyanyelvének negligálásával folyik, ami az eredményességen (eredménytelenségen) is megmutatkozik. Gereben Ferenc a Kárpát-medencei magyar közösségek körében végzett kutatása során például rákérdezett egyes idegen nyelvek ismeretére is. A 7. ábrán a kapott eredményeket foglaltuk

össze. Jól látható, hogy a kárpátaljai mintában a legalacsonyabb mind az angol, mind a német, mind pedig a francia nyelv ismerete (lásd Beregszászi 2004b).

Egy Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat adatai (a vizsgálatról lásd Kontra 1996; Csernicskó 1998a; Göncz 1999; Lanstyák 2000) is arra mutatnak rá, hogy Kárpátalján a legalacsonyabb az idegen nyelvek ismerete (lásd 8. ábra).

8. ábra: *Kárpát-medencei magyarok idegennyelv-tudása (önbevallás)*

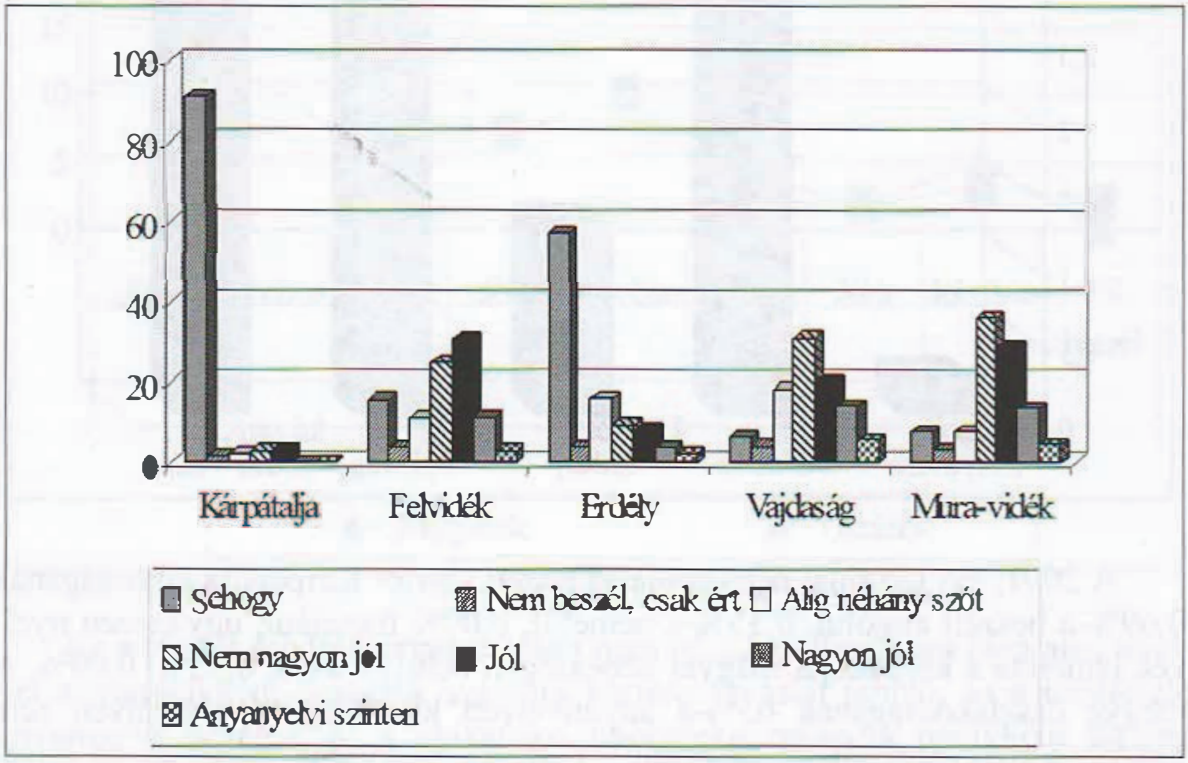

Még szembetűnőbb ez a tény, ha az egyes kategóriákhoz számértékeket rendelve átlagot számítunk (0 = sehogy, 6 = anyanyelvi szinten). Ebből kiderül, hogy a kárpátaljai magyar átlag gyakorlatilag egyáltalán nem beszél egyetlen nyugati világnyelvet sem, szemben más kisebbségi közösségekkel (lásd 9. ábra).

2001 őszén a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet a Limes Társadalomkutató Intézettel közösen a Mozaik 2001 kutatás keretein belül (bővebben lásd Csernicskó–Soós 2002) megkérdezett ötszáz magyar és háromszáz ukrán nemzetiségű, 15 és 29 év közötti kárpátaljai fiatalt többek között arról kérdezték, saját bevallásuk szerint milyen szinten írnak, olvasnak és beszélnek egyes idegen nyelveken. A 10. ábrából látható, hogy az idegennyelv-oktatás alacsony hatásfoka nem kizárólag a kárpátaljai magyar iskolák jellemzője. Az

ukrán fiatalok túlnyomó többségének hasonlóan alacsony szintű az idegennyelv-tudása, mint a magyar fiataloknak.

9. ábra: *Kárpát-medencei magyarok idegennyelv-tudásának átlaga önbevallás alapján*

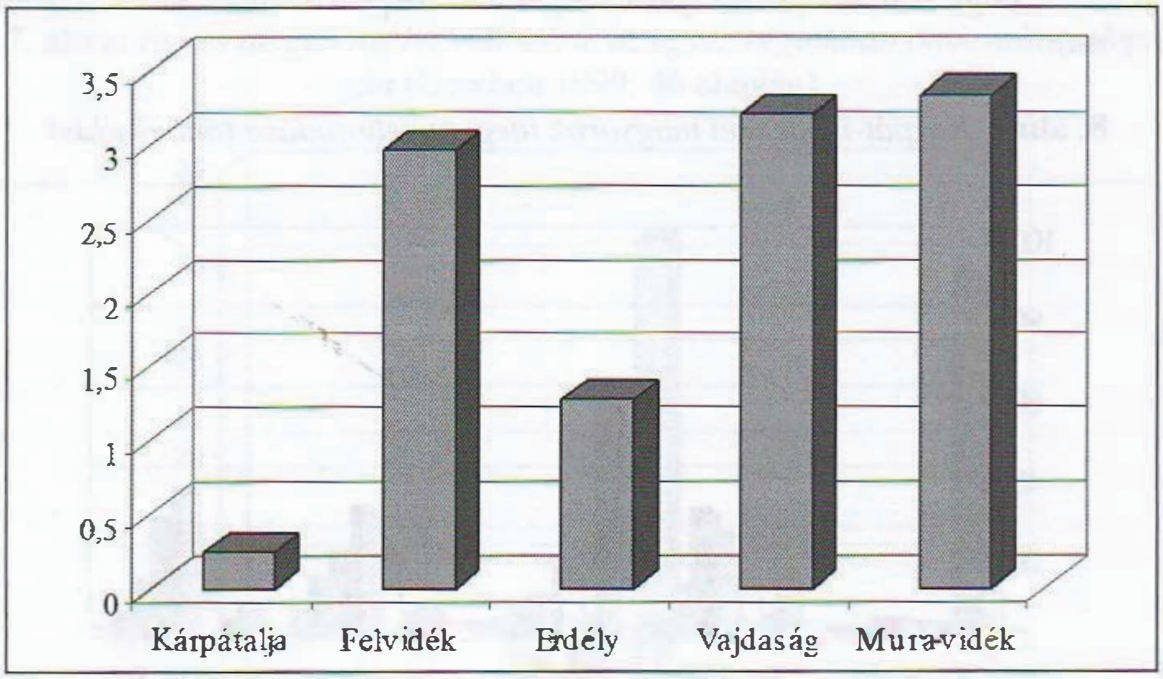

A 2001. évi ukrajnai népszámlálás adatai szerint Kárpátalja lakosságának 0,69%-a beszélt angolul, 0,35%-a németül, 0,09% franciául; ugyanezen nyelvek ismerete a kárpátaljai magyar népességen belül: 0,64%, 0,35%, 0,09%. A megye összlakosságának 63%-a anyanyelvén kívül egyetlen nyelven sem beszél; a magyaroknál ez az arány 41,3% (a magyarok esetében az anyanyelvük mellett más nyelvet beszélők között természetesen szerepelnek az ukránul és oroszul tudók is; vö. Molnár–Molnár 2005: 50–51).

Miközben a modern, 21. századi Európában a két- vagy többnyelvűség egyre inkább követendő mintává, eszménnyé válik (Skutnabb-Kangas 1990, 1997, 1998; Bartha 1999; Candelier et al. 1999 stb.), az egységesülő Európán kívül rekedő kárpátaljai magyar közösség nyelvi tekintetben is egyre távolabb kerül ettől a modelltől. Ahhoz, hogy a kárpátaljai magyar közösségnek reális esélye legyen a fentebb megfogalmazott modell gyakorlati megvalósítására, elengedhetetlen egy olyan nyelvi alap, amely az anyanyelv megőrzésén nyugszik, s amelyre ráépülhet az államnyelv és egy jelentős világnyelv megfelelő szintű ismerete.

10. ábra. *Kárpátaljai magyar és ukrán fiatalok idegennyelv-tudása*
(N = 500 és 300)

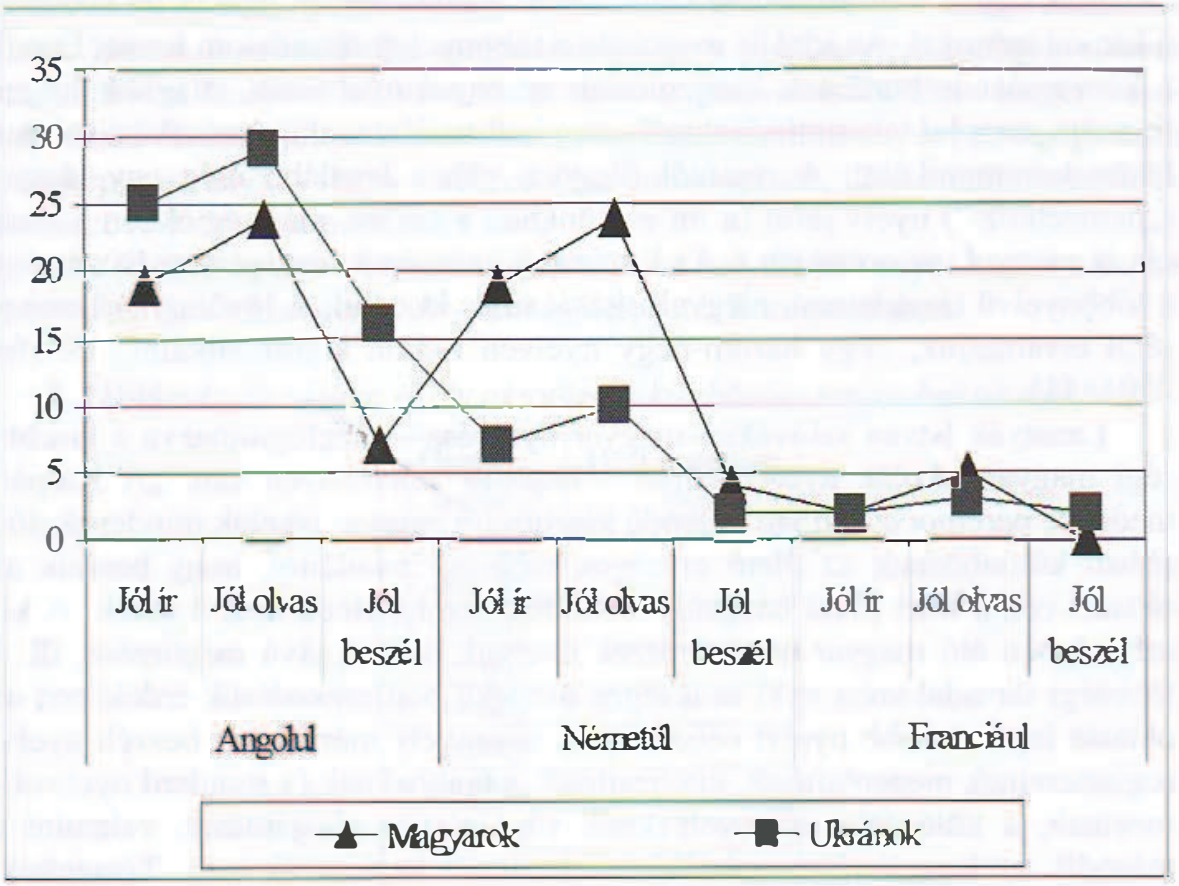

Ez a nyelvi modell természetesen nem új. „Az állam nem hivatalos nyelvét anyanyelvként beszélők számára hármas javaslat tehető: a) a megfelelő anyanyelvi nevelés; b) a »hivatalos nyelvnek« második nyelvként történő eredményes elsajátítása; c) valamint egy, az őszámukra speciálisan kialakított idegennyelv-tanítási rendszer" – fogalmazott már 1984-ben Szépe György (1984: 319). Glatz Ferenc (2001) is hasonlóképpen fogalmaz: „Ahhoz, hogy a globális tudásanyaghoz hozzáférhessünk, szükséges a világnyelv vagy világnyelvek ismerete. [...] A világnyelv mellett ugyanakkor szükséges a lokális lingua frankák ismerete, amilyen az angolon túl a francia, a spanyol, az orosz, az arab, a kínai, a német. [...] Tehát a világnyelv (vagy világnyelvek), lokális lingua frankák és modernizált anyanyelvek – ez lehet az európai 21. századi versenyképesség alapja [...]: e hármas nyelvi szintnek a kiépítése és támogatása nem csak egyszerűen humánetológiai alapkérdés, hanem nagyon is hasznos a jövőnk szempontjából". Nem véletlen, hogy a közismert *Nyelvében él a nemzet!* szállóige nála *Nyelvekben él a nemzet!* formában jelenik meg (idézi Balázs 2001: 89).

A nyelvtudomány magyarországi helyzetét bemutató, a nyelvészet kihívásait és feladatait felvető tanulmányában Kiefer Ferenc a következőket írja: „Életünk egyre nemzetközibbé válik, egyre tágabb körben lépünk fel kommunikációs igénnyel. Az idcális megoldás a többnyelvű társadalom lenne. Ennek a körvonalai is kezdenek kirajzolódni: az angol nyelv mai világunk lingua francája, angolul tehát mindenkinek meg kell tanulnia, aki nemzetközi szinten kíván kommunikálni. A régiótól függően ehhez legalább még egy idegen („nemzetközi") nyelv járul (a mi esetünkben a németet, más régiókban a francia, a spanyol, az orosz stb.). Az Európai Közösségek Nyelvészeti Bizottsága a többnyelvű társadalmak megvalósítását tűzte ki célul. A jövő század emberétől elvárhatjuk, hogy három-négy nyelven tudjon kommunikálni" (Kiefer 2001: 11).

Lanstyák István szlovákiai magyar nyelvész – megfogalmazva a kisebbségi magyar iskolák nyelvi céljait – hasonló véleményen van: „A Kárpát-medence peremországaiban működő kisebbségi magyar iskolák mindenekelőtt abban különböznek az illető országok többségi iskoláitól, hogy bennük az oktatás céljai közt jóval hangsúlyozottabban szerepelnek nyelvi célok. A kisebbségben élő magyar nemzetrészek nyelvük hosszú távú megőrzése, ill. a többségi társadalomba való szükséges mértékű beilleszkedésük érdekében az oktatás legfontosabb nyelvi céljaként az anyanyelv már ismert beszélt nyelvi regisztereinek megerősítését, kiteljesítését, s újabbaknak (a standard nyelvváltozatnak, a különféle szaknyelveknek stb.) alapos elsajátítását, valamint a második nyelv szükséges mértékű megtanítását határozzák meg. Térségünkben tehát e kisebbségi közösségek az anyanyelvű oktatás alapvető nyelvi célját a funkcionális kétnyelvűség elérésében látják; ehhez képest [...] egyre fontosabb nyelvi célkitűzés valamely világnyelv alapjainak a megtanulása" (1996: 11).

A kárpátaljai magyarságnak tehát a nemzetközi dokumentumokban megfogalmazottak alapján, valamint a magyar nyelvésztársadalom szerint is saját jól felfogott érdeke, hogy anyanyelve megőrzése mellett elsajátítsa az államnyelvet és még legalább egy világnyelvet. A közösség elé tehát ennek elérését kell célként kitűzni.

A fentiek értelmében a kárpátaljai magyar tannyelvű oktatás célja és feladata tehát: jól kommunikáló, az anyanyelvet az adott beszédhelyzethez igazodó módon használni képes, a helyi értékek és az összmagyar kultúra iránt fogékony, az anyanyelvet a következő generációnak lehetőség szerint továbbadó, ugyanakkor kétnyelvű, vagyis az államnyelvet és egy nemzetközi nyelvet a boldogulásához megfelelő szinten ismerő egyének képzése.

Az idegennyelv-oktatás reformjára az eddigi eredmények ismeretében van elsősorban szükség. A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban az idegen nyelv oktatása nem a tanulók anyanyelvéből kiindulva, hanem az orosz nyelv-

re alapozva folyt. A tankönyvcket oroszból, ukránból fordították, mellőzve a magyar nyelv sajátosságait, az anyanyelvi megalapozottságot. Az idegennyelv-órákon nem a célnyelven történő kommunikációra való felkészítés folyt, hanem a grammatika megtanítására és a fordítási gyakorlatok sikeres megoldására összpontosítottak elsősorban. A magyar iskolákban idegen nyelvet oktató tanárok jelentős része nem beszélte a tanulók anyanyelvét, így nem volt képes az anyanyelv és a célnyelv hasonlóságainak, illetve különbségeinek az összevetésére, tudatosítására sem.

Az idegen nyelvek oktatásának általános helyzetéről képet kaphatunk, ha megvizsgáljuk az idegennyelv-oktatás helyzetét Beregszászban.

7. táblázat: *Az idegen nyelv oktatása a kisebbségi tannyelvű iskolákban*

Osztály	Heti óraszám
1. osztály*	–
2. osztály	1
3. osztály	2
4. osztály	2
5. osztály	3
6. osztály	3
7. osztály	2
8. osztály	2
9. osztály	2
10. osztály	2
11. osztály	2

* Az 1. osztályban nem kötelező az idegen nyelv oktatása.

Beregszász magyar tannyelvű iskoláiban az angolon kívül csak a németet oktatják idegen nyelvként (a megye néhány magyar tannyelvű iskolájában a francia nyelvet is tanítják). Egyre több az olyan iskola a városban (és a megyében is), ahol a szülők nyomására vezetik be az angol nyelv oktatását, ezzel kiszorítva a németet vagy a franciát.

A 8. számú táblázat azt mutatja meg, hogy Beregszász magyar tannyelvű iskoláiban hányadik osztálytól oktatnak idegen nyelvet.

A táblázat alapján láthatjuk, hogy az angol nyelv oktatása elterjedtebb, mint a németé. Az angolt tanulók aránya is messze meghaladja a németet tanulókét. Az angol nyelv oktatása olyannyira kiszorította minden más idegen nyelv oktatását, hogy Beregszász magyar tannyelvű iskoláiban egyáltalán nincs is olyan osztály, amelyben idegen nyelvként csak németet tanulnának. Azokban az iskolában, amelyekben németet tantárgyként tanítják, az osztályok két részre oszlanak az idegennyelv-óra alatt: németes angolos csoportra.

8. táblázat: *A beregszászi magyar iskolákban hányadik osztálytól tanulják az idegen nyelvet*

Iskola	Angol	Német
Beregszászi 3. Számú Zrínyi Ilona Középiskola	1. osztálytól	5. osztálytól
Beregszászi 4. Számú Kossuth Lajos Középiskola	2. osztálytól	Nem tanulnak
Beregszászi 6. Számú Általános Iskola	2. osztálytól	Nem tanulnak
Beregszászi 8. Számú Mikes Kelemen Középiskola	2. osztálytól	Nem tanulnak
Beregszászi Magyar Gimnázium	5. osztálytól	5. osztálytól

9. táblázat: *Az idegen nyelvet tanulók megoszlása a Beregszászi Magyar Gimnáziumban és a Beregszászi 3. Számú Zrínyi Ilona Középiskolában*

Beregszászi Magyar Gimnázium					Beregszászi 3. Számú Zrínyi Ilona Középiskola				
Összesen	Angolt tanulók	%	Németet tanulók	%	Összesen	Angolt tanulók	%	Németet tanulók	%
433	275	63,5	158	36,5	426	334	78,4	92	21,6

Bár a megyében az Ungvári Nemzeti Egyetem és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola is képez angoltanárokat, jelentős azoknak az angolnyelv-tanároknak a száma, akik külföldön (leginkább Magyarországon) vállaltak munkát, s helyüket sokszor képesítés nélküli oktatók foglalták el. Beregszász magyar tannyelvű iskoláiban 21 tanár oktat idegen nyelvet. Közülük 20-nak megvan a megfelelő végzettsége, egy fő pedig matematika szakos tanár. Egyetlen olyan pedagógus sincs ugyanakkor a város magyar tannyelvű iskoláiban, aki megfelelő képesítéssel rendelkeznék ahhoz, hogy az elemi iskolai osztályokban oktasson idegen nyelvet. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Munkácsi Humánpedagógiai Főiskola – az igényekre reagálva – bevezette a tanítói szakon az angol és a német mint idegen nyelv szakosítást, ami néhány év múlva csökkentheti a szakemberek hiányát.

Az iskolai idegennyelv-oktatás egyik kulcsfontosságú eszköze a tankönyv. Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának rendelete alapján a 2002–2003-as tanévtől kezdődően minden iskola számára kötelezővé tették a második osztálytól az idegen nyelvek oktatását. Ez a rendelet többféle problémát vet fel, közülük az egyik legfontosabb a tankönyvhiány. A gond az, hogy külön a nemzetiségi iskolák számára nem adnak ki az elemi iskolák tanulói számára készült tankönyvet, csak az ukrán anyanyelvűek számára; az ukrán nyelvű tankönyv szövegeit azonban egy másodikos magyar gyerek nem érti meg (Huszti 2004a, 2004b). A tankönyvhiányt a Kárpátaljai Magyar Pe-

dagógusszövetség és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola együttműködve úgy próbálja orvosolni, hogy elkészítettek egy tankönyvet a helyi magyar tannyelvű iskolák 2. osztályai számára (Hires–Fábián 2004). A kiadvány azonban nem hivatalos tankönyv[20], csak segédanyagként használható az iskolákban.

Az 5–11. osztályosok a V. M. Plakhotnyk és R. Ju. Martynova által kidolgozott tankönyveket használják English V, VI, VII, VIII, IX, X, XI címmel. A kiadó minden esetben a kijevi Oszvita, a kiadás éve pedig 2001. Ezek is ukrán anyanyelvűeknek íródtak.

A magyar tannyelvű iskolákban vagy az ukrán anyanyelvűek részére készült tankönyveket használják, vagy pedig anyanyelvi beszélőknek írott egynyelvű kiadványokat. Egyik megoldás sem tökéletes. Hasonló a helyzet a segédanyagokkal is: minden tanár úgy szerzi be azokat, ahogyan tudja. A legtöbb iskolában hangkazettákat, illetve a nyelviskolák részére készült nyelvkönyveket használnak a pedagógusok, melyek beszerzési költségei sok esetben a tanulókra hárulnak, s ez nem kis anyagi ráfordítással jár. A Magyarországról kapott tankönyvek, segédanyagok is csak esetlegesen, egy-egy tanárhoz, iskolához jutnak el, így nem jelenthetnek megoldást. Mindez azt jelenti, hogy az iskolából kikerülő tanuló idegennyelv-ismeretének foka jelentősen függ attól, hogy a tárgy oktatója mivel pótolja a hiányzó tankönyveket, oktatási segédleteket. Ez pedig később, például a továbbtanulásnál vagy a munkaerőpiacon jelentős probléma lehet. A szülők egy része úgy próbálja megoldani az iskolai angoloktatásból fakadó hiányosságokat, hogy drága különórákra járatja gyermekét. Nyilvánvaló azonban, hogy ez nem lehet általános megoldás, hiszen sokkal inkább erősíti, mintsem csökkenti a társadalmi egyenlőtlenségeket.

A kárpátaljai magyar közösség idegennyelv-tudásának bővítésében központi helyet foglal el a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, amely – amellett, hogy angolszakos tanárokat képez – a 2002/2003-as tanévtől kezdve egyfajta nyelvi központként is működik. Több szintű idegen nyelvi kurzusokat hirdet rendszeresen az érdeklődök számára. 2006 tavaszától pedig – egy magyarországi nyelviskolával kötött megállapodás értelmében – akkreditált vizsgahelyként az egyetlen olyan vizsgaközpont lesz Kárpátalján, ahol Magyarországon, illetve az Európai Unió számos tagállamában elismert C-típusú, alap-, közép- és felsőfokú (kétnyelvű) angol nyelvvizsgát lehet tenni, melyre a főiskolán indított célirányos tanfolyamokon fel is lehet készülni.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban a nyelvoktatás terén mind az anyanyelv, mind az államnyelv, mind

[20] A tankönyvvé minősítését arra való hivatkozással utasították el, hogy van államilag jóváhagyott tankönyv (az egyik szerző, Fábián Márta személyes közlése).

pedig az idegen nyelvek vonatkozásában szemléletí- és módszerváltásra van szükség. Olyan oktatási szemléletet és módszereket kell alkalmazni, amelyek figyelembe veszik a kárpátaljai magyar közösség sajátosságait, a közösségen belüli alcsoportokat, illetőleg összhangban állnak a közösség nyelvi és társadalmi céljaival. Amig azonban a helyi magyar tannyelvű iskolák a centralizált irányítású ukrán állami oktatási struktúra szerves, semmilyen önállóságot nem élvező egységei csupán, addig a magyar tannyelvű iskolahálózat rejtett tantervei révén elsősorban nem a kárpátaljai magyarság, hanem a többségi elit céljainak megfelelően működik. Többek között valószínűleg ezzel magyarázható mind az idegen nyelvek, mind pedig az államnyelv oktatásának alacsony hatásfoka, valamint a nem megfelelő módszerek alkalmazása.

3. Iskolaválasztás: a magyar nyelv erősítésének lehetőségei és korlátai az iskolában

Az iskolaválasztással kapcsolatban nem készültek konkrét felmérések Kárpátalján, csak néhány vizsgálat eredményeiből, illetve tapasztalatok alapján következtethetünk az iskolaválasztás okaira. Azokon a területeken, ahol a kárpátaljai magyarság szórványként él, és az anyanyelvű oktatási intézményhálózat fejletlen, vagy egyáltalán nincs, a szülők már természetesnek tartják, hogy gyermekeiket ukrán iskolába íratják. A magyar iskola melletti döntést segítette a lehetőségek bővülése és a tudatosság megnövekedése a kárpátaljai magyarok körében. A kilencvenes évek elején, amikor a lehetőségek kinyíltak a magyarországi továbbtanulás felé, a szülők nagy része határozott úgy, hogy magyar iskolába adja gyermekét. Erre utal a 2000-ben és 2003-ban a kárpátaljai továbbtanulni szándékozó magyar érettségizők körében végzett, majdnem teljes körű felmérés eredménye.

Arra a kérdésre, hogy milyen szempontok szerint választ a továbbtanulási lehetőségek közül (amit rangsorolni kellett egy tízes skálán, ahol az 1-es a legkevésbé fontosat jelentette, míg a 10-es a legfontosabb választást jelölte), a legfontosabbnak azt tartották a megkérdezettek, hogy azt tanulhassák, amire mindig is vágytak. Utána következő választásuk, hogy magyar nyelven tanulhassanak (ez két helyet is elvitt a rangsorban), és csak ezután mérlegelték a körülményeket. A végzősök esetében a legkevésbé fontos motivációs tényező az volt, hogy ne vigyék el katonának, bár lehet, itt figyelembe kell vennünk, hogy a lányok véleményét is tartalmazza a felmérés, így az ő válaszaik is befolyásolták a rangsort. Az utolsó előtti helyre került az a válaszlehetőség, hogy nem lényeges, mit tanulnak, csak külföldön tanulhassanak (lásd 11. táblázat).

10. táblázat: *A Hol szeretne továbbtanulni? kérdésre adott válaszok eredménye*

Intézmény	Esetszám	%
Debreceni Egyetem	336	41
ELTE	400	49
Ungvári Nemzeti Egyetem	387	47
Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola	418	51
Nyíregyházi Főiskola	232	28
Munkácsi Tanítóképző	170	21
Dolhai Főiskola	77	9
Munkácsi Pedagógiai Főiskola	148	18
Szegedi Tudományegyetem	141	17
Pécsi Tudományegyetem	118	14
Szlovákia	61	7
Kijevi Állami Egyetem	117	14
Lembergi Állami Egyetem	75	9
Ivano-frankivszki Állami Egyetem	59	7
Moszkvai Állami Egyetem	68	8
Szinművészeti Egyetem	86	10

11. táblázat: *Választásában kinek vagy minek volt döntő szerepe?*

	szám	%
Tudatosan erre a pályára készülök évek óta	292	35
Ennek van jövője	298	36
Ezt tanulhatom anyanyelvemen	186	23
Szülcimnek	138	17
A barátom, ismerösöm is ide felvételizik	71	9
Csak ide van esélyem felvételt nyerni	54	7
Itt vannak ismerőscim, ide tudnak betenni	33	4
Csak azokat a tárgyakat tudom, amiből ide felvételizni kell	64	8
Anyagi lehetőségeim nem engedik, hogy mást tanuljak	60	7
Anyagi lehetőségeim nem adnak másra lehetőséget	65	8
egyéb: erre hivatottam el; Isten akaratának; Istennek, aztán nekem; ösztöndíj miatt	5	0,6

A választásoknál a végzősök tehát tudatosan döntenek, méghozzá mérlegelik, hogy milyen pályának van jövője. A megkérdezettek 36%-a választását azzal indokolta, hogy választott szakmájuknak lesz jövője, 35%-uk pedig

tudatosan erre a pályára készül évek óta; 23%-uk választását az befolyásolta, hogy azt magyar nyelven tanulhatja.

Arra a kérdésre, hogy hol szeretnék leginkább folytatni tanulmányaikat, a legtöbben azt válaszolták, hogy Kárpátalján. A következő helyre Magyarország került, majd a más országban következik. Elhanyagolható értékben választották azt a lehetőséget, hogy Ukrajnában, illetve más országban, de magyar nyelven.

Arra a kérdésre, hogy ha Magyarországon szeretnék folytatni tanulmányaikat, milyen indokkal tennék ezt, azt az eredményt kaptuk, hogy leginkább azért, mert anyanyelven lehet tanulni, majd a körülmények miatt, és ezt követően jelent csak meg az a válaszlehetőség, hogy szeretnének áttelepülni, illetve szüleik akaratát teljesítenék.

Az arra a kérdésre adott válaszokból, hogy mi a meghatározó véleményük szerint a sikeres felvételinél Ukrajnában, az derült ki, hogy a továbbtanulni készülők szerint elsősorban az anyagi lehetőségek, majd a protekció és végül a szerencse a mérvadó. Az a válaszlehetőség, hogy az ukrán nyelv ismerete, illetve az alapos felkészültség, tudás, nem is került be az első öt pozícióba.

Az anyanyelvű oktatás mellett az is szólhat, hogy az újabb „országváltás" eredményeként megváltozott az államnyelv, s a szülők, akik nem tudnak ukránul (mivel csak oroszt tanultak az iskolában), nem tudnak segíteni gyermekeiknek, és így a magyar tannyelv mint stabil választási lehetőség jön számításba, vagyis tudatosabb az iskolaválasztás, mint a rendszerváltás előtt. Ehhez hozzájárul az is, hogy megvalósult az anyanyelvű felsőfokú képzés Kárpátalján, így a magyar nyelvű középfokú képzésnek van kimenete, vagyis biztos szakmát lehet szerezni anyanyelvű iskolázás esetén is. A fiúk esetében számításba jöhet az is, hogy a felsőoktatásban tanulókat tanulmányaik elvégzéséig nem sorozzák be a hadseregbe, illetve aki felsőfokú végzettséget szerez, és falúhelyen helyezkedik el, további felmentést kap a kötelező sorkatonai szolgálat alól.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az anyanyelvű oktatás és képzés tudatos választás a kárpátaljaiak részéről, egyfajta túlélési tervként lehetőséget biztosít az egyéni túlélési stratégiák kialakítására, hozzájárul a pozitív, vertikális társadalmi mobilitáshoz, nagyobb esélyt biztosít a munkaerőpiacon. Ebben nagy szerepe van a magyar nyelvű felsőoktatásnak, mert kimenetet biztosít a magyar iskolákban tanulók számára, és így a diplomaszerzés lehetősége a legjobb beiskolázási programként is működik a területen. A kárpátaljai magyar szórványvidékeken az utóbbi évtizedben újraszerveződő magyar nyelvű óvodai és iskolai rendszer arra mutat rá, hogy az iskolaválasztásnál a tannyelv, mégpedig a magyar tannyelvű intézmény választása döntő szempont lehet. Mindez nyilván a magyar nyelv megnövekedett presztízsének, gazdasági hasznosságának a velejárója.

4. Kiegészítés

Az elözőekben olvasható tanulmány több éve készült. Különböző okok miatt azonban megjelenésére csak most kerülhet sor. Közben számos dolog alaposan megváltozott, mióta az eredeti kéziratot lezárták a szerzök. Ezért az alábbiakban röviden és vázlatosan összefoglaljuk a legfontosabb változásokat. Az, hogy az elözöekben olvasottak és az itt közöltek között helyenként jelentös eltérés mutatkozik, egyáltalában nem tanulságok nélküli: jelzi, hogy egy-egy nyelvi, nyelvi jogi vagy éppen oktatáspolitikai összefoglaló mindig csupán egy adott szinkron állapot rögzítése, mely nem statikus, hanem folyamatosan változó. Azaz ha érdemi információk alapján szeretnénk következtetéseket, ajánlásokat megfogalmazni a határon túli magyar oktatás helyzete kapcsán, akkor folyamatosan figyelemmel kell követnünk az adott államok nemzet-, nyelv- és oktatáspolitikai döntéseit, illetve ezek hatását az adott nemzetrész helyzetére.

A tanulmány elkészülte óta az ukrajnai/kárpátaljai magyar oktatás vonatkozásában leginkább jellemzö folyamatként az oktatási rendszer fokozatos ukránosítása nevezhetö meg. A 2005-ben, a narancsos forradalom után hatalomra jutott politikai elit a nemzetépítésben, az egységes nemzetállam kialakításában meghatározó szerepet szán az oktatásnak. Ennek megfelelöen az országban fokozatosan nö az ukránul oktató iskolák, illetve az államnyelven tanulók száma és aránya (lásd 11. ábra).

11. ábra: *Az Ukrajna iskoláiban ukrán, illetve orosz nyelven tanulók arányának változása 1989 és 2009 között (%-ban)*[21]

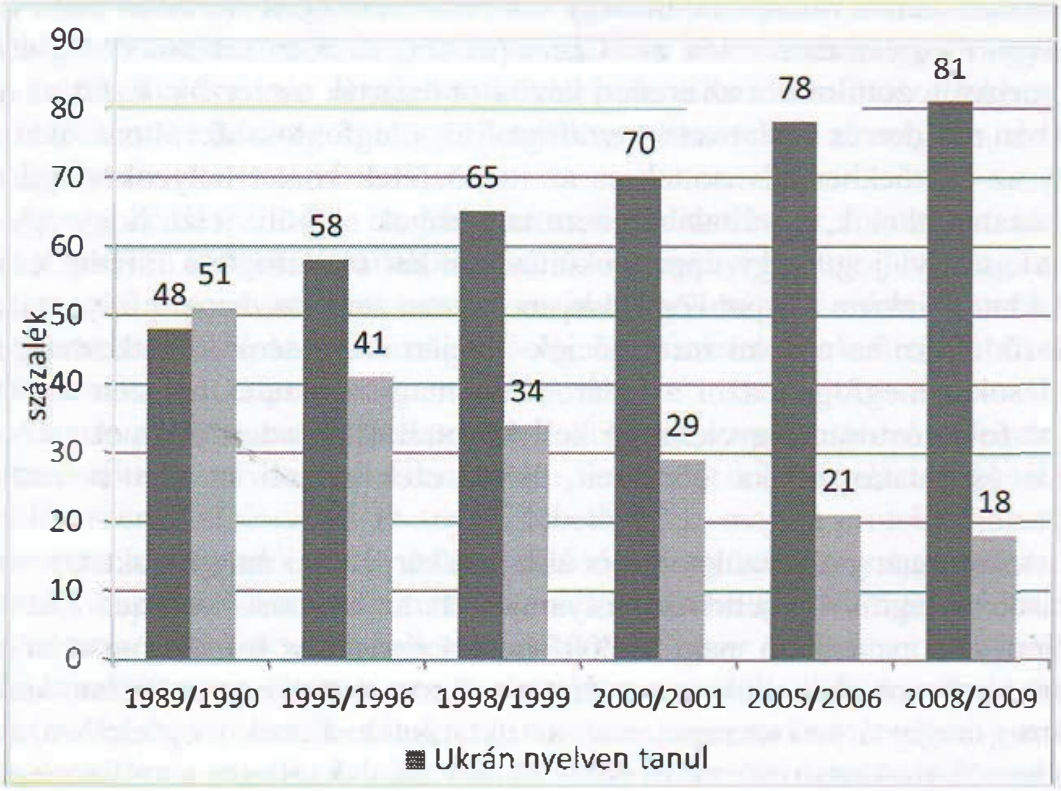

12. táblázat. *Az iskolák tannyelv szerint megoszlása Ukrajnában a 2008/2009-es tanévben*

Tannyelv	Iskolák száma	%-ban
Ukrán	16909	84,36
Orosz	1199	5,98
Román	89	0,44
Magyar	66	0,33
Moldáv	6	0,03
Krími tatár	15	0,07
Lengyel	5	0,02
Több tannyelvet használ	1755	8,76
Összesen	2044	100

[21] Az ábrát az alábbi munkák alapján állítottuk össze: Bilaniuk–Melnyk 2008, Shamshur–Izhevskaya 1994, Stepanenko 2003.

13. táblázat: *A tanulók tannyelv szerinti megoszlása Ukrajnában a 2008/2009-es tanévben*

Tannyelv	Ezen a nyelven tanul	%-ban
Ukrán	3624183	81,140
Orosz	791594	17,723
Román	21671	0,485
Moldáv	4756	0,106
Magyar	16768	0,375
Krími tatár	5644	0,126
Lengyel	1389	0,031
Bolgár	80	0,002
Szlovák	79	0,002
Német	6	0,000
Angol	402	0,009
Összesen	4466572	100

Ha a legutóbbi (2001. évi) népszámlálás nemzetiségi és anyanyelvi adatait az egyes nyelveken tanulók arányával vetjük össze, kiderül, hogy a 2008/2009-es tanévben az ukrán nyelven tanulók aránya 3,3%-kal magasabb az ukrán nemzetiségűekénél és 13,6%-kal az ukrán anyanyelvűekénél. Az oroszul tanuló iskolások aránya valamivel meghaladja az orosz nemzetiségűekét, ám az orosz anyanyelvűek jelentős részc ukránul tanul. A nem ukrán és orosz nemzetiségűek és anyanyelvűek egy része nem anyanyelvi iskolában tanul (lásd 14. táblázat).

14. táblázat: *Ukrajna lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása, illetve az egyes nyelveken tanulók arányának összefüggése*[22]

	Ukrán	Orosz	Egyéb
1. Nemzetiség	77,8	17,3	4,9
2. Anyanyelv	67,5	29,6	2,9
3. Az adott nyelven tanul	81,1	17,7	1,2
4. A 3. és 1. sor közötti különbség	3,3	0,4	-3,7
5. A 3. és 2. sor közötti különbség	13,6	-11,9	-1,7

Az oktatás fokozatos ukránosítása azoknak az elnöki, kormány- és miniszteri rendeleteknek a következménye, melyek a 21. század során meghatá-

[22] A nemzetiségi és anyanyelvi adatok a 2001-es népszámlálásból származnak, a tannyelvi adatok a 2008/2009-es tanévre érvényesek.

rozzák az ukrajnai oktatáspolitika nyelvi irányát. Csupán néhány olyan tényt említünk meg, melyek igazolják állításunkat.[23]

Az oktatási és tudományos minisztérium azon a tanácskozáson, melynek témája az államnyelv oktatásának alacsony színvonala volt a nemzetiségi tannyelvű iskolákban, a pozitív nyelvi jelenségek között azt emeli ki, hogy örvendetesen nő az országban az ukrán nyelven oktató iskolák száma. Ugyanezt, vagyis az ukrán nyelven oktató intézmények számának emelkedését tekinti pozitív változásnak az ukrán nyelv oktatásának színvonalát emelni hivatott állami program is.[24] Egyetlen szó sem esik azonban arról, hogy erősíteni kellene a kisebbségek anyanyelvének vagy a kisebbségek nyelvén való oktatást. Ukrajna elnöke 2008. március 20-án N 244/2008 számmal kiadott, az ukrajnai oktatás minőségének javítását célzó rendelete 8. pontja értelmében többek között úgy kell kielégíteni a nemzeti kisebbségek oktatási igényeit, hogy a kisebbségi nyelven oktató iskolákban bizonyos tárgyakat ukrán nyelven kell oktatni. Az oktatási tárca vezetőjének, Ivan Vakarcsuknak 2008. május 26-án kiadott 461. számú rendelete hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot, mely a 2008 és 2011 közötti évekre érvényes.[25] A cselekvési terv alapján 2008. szeptember 1-től a nemzetiségi nyelven oktató iskolák 5. osztályaiban Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: anyanyelven, illetve ukránul (a fakultatív órák terhére). 6. osztályban (2009. szeptember 1-jétől) már csak ukrán nyelven kell oktatni ezt a tárgyat. 6. osztályban a földrajzot kell két nyelven oktatni, 7.-ben a matematikát, majd a következő osztályban teljesen át kell állni ezen tantárgyak államnyelven történő oktatására. 10. osztályban – a 2010-től már minden tárgyból kötelezően ukrán nyelvű emelt szintű érettségi és egyben felvételi vizsgákra való felkészülés jegyében – szeptembertől két nyelven kell oktatni Ukrajna történetét és a matematikát, 11. osztályban a 2009-es tanévkezdéstől két nyelven a matematikát és csak államnyelven egy, a tanulók által választott tantárgyat.

[23] Az ukrajnai oktatáspolitika jellemzőiről lásd az alábbiakat: Beregszászi–Csernicskó 2009; Csernicskó 2008a, 2008b, 2009a, 2009b, 2009c, 2009d; Csernicskó–Ferenc 2009; Ferenc 2009; Karmacsi 2009; Tóth–Csernicskó 2009.

[24] *Az ukrán nyelv oktatásának a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó állami ágazati program a 2008–2011. évekre* című dokumentum ukrán nyelven megtalálható Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján.

[25] Lásd Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján: http://www.mon.gov.ua.

12. ábra: *A magyar tannyelvű iskolák 1. osztályaiba beíratott gyerekek számának változása 1991 és 2008 között*

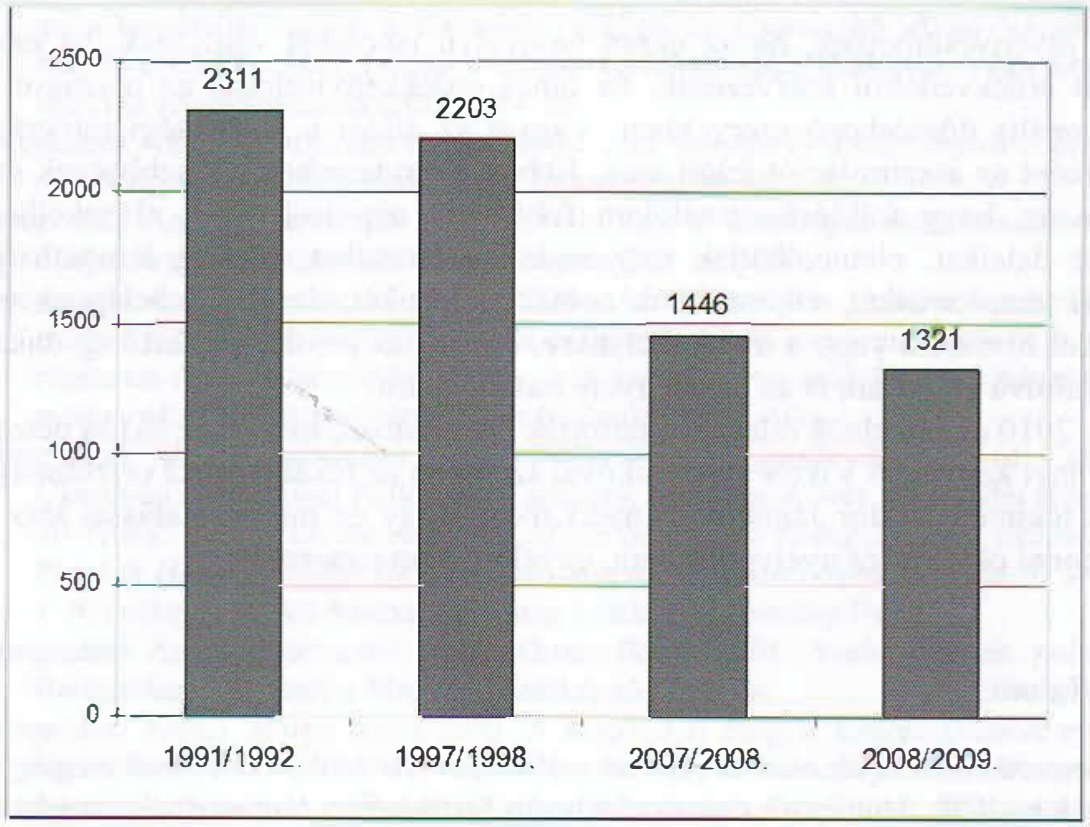

Miközben az oktatási tárca az egyik legfontosabb oktatási problémának épp azt nevezte meg, hogy a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban nagyon alacsony az államnyelv oktatásának színvonala és hatásfoka,[26] kötelezővé tették az ukrán nyelv és irodalom tantárgyat mint érettségi és felvételi vizsgát. Ezen a vizsgán azonos követelményeket támasztanak minden diákkal szemben, függetlenül anyanyelvétől, az iskola tannyelvétől, vagy éppen attól, mely szakra felvételizik (például ukrán nyelv és irodalom vagy fizika).

Mindezek a döntések ahhoz vezetnek, hogy a magyar szülők egy része a magyar helyett az ukrán tannyelvű iskolát választja (lásd 12. ábra)[27].

A közelmúlt ukrajnai nyelv- és nemzetiségpolitikai eseményeit tekintve egyértelműen úgy tűnik, hogy az 1991-ben kisebbségiből többségi pozícióba került ukrán elit Ukrajna számára a Szovjetuniótól örökölt lenini nemzetiségi

[26] Az oktatási miniszter így fogalmazott 2008. március 4-én megtartott beszédében az ukrán nyelvnek a nemzetiségi iskolákban folyó oktatásáról: „Kiderült, hogy az ukrán nyelv oktatása helyett nem ritkán ezt csak imitálják, a bizonyítványokba pedig a legmagasabb osztályzatok kerülnek." http://www.mon.gov.ua/newstmp/2008/05_03/doc.doc.

[27] A tannyelvválasztás kérdéseiről lásd: Séra 2009a, 2009b; Molnár 2009a, 2009b.

politika elveit és módszereit tekinti követendőnek. Ennek a politikának a lényege, hogy a felszínen széles jogokat biztosítanak a kisebbségeknek. Ám közben azt sugallják számukra, hogy csak akkor lehetnek sikeresek, csak akkor érvényesülhetnek, ha az ukrán tannyelvű iskolákat választják, ha nincs saját érdekvédelmi szervezetük, ha nincs érdekképviseletük az országos és regionális döntéshozó szervekben. Vagyis az állam a kisebbségi integráció útjaként az asszimilációt jelöli meg. Ebben a rendszerben a kisebbségek szerepe az, hogy folklórfesztiválokon felvehetik népviseletüket, elénekelhetik saját dalaikat, eltáncolhatják hagyományos táncaikat, esetleg látogathatják saját templomaikat, elkészíthetik nemzeti ételeiket, de amint belépnek egy állami hivatalba vagy a munkahelyükre, esetleg az iskolába, lehetőleg önként és dalolva váltsanak át az ukrán nyelv használatára.

2010 elején elnökválasztást tartottak Ukrajnában, melyet az ukrán nemzeti irányt képviselő Viktor Juscsenkóval szemben az inkább orosz orientációjúnak tekintett Viktor Janukovics nyert meg. Hogy ez milyen hatással lesz az ukrajnai oktatás- és nyelvpolitikára, egyelőre nem ismeretes.

Irodalom

A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések. 1996. http://www.osce.org/hu/hcnm/32186 = *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*. The Hague: Foundation on Inter-Ethnic Relations, October 1996.

A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya (Alaptörvénye). Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1977.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja. Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 1986.

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1353. számú (1998) ajánlása a kisebbségek felsőoktatásban való részvételéről. http://www.jogtar.mtaki.hu/data_show.php?doc_id=366

Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Balla D. Károly 1993. *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. Ungvár–Budapest: Galéria Kiadó.

Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Baugh, John 1999. *Out of the Mouths of Slaves: African American Language and Educational Malpractice*. Austin: University of Texas Press.

Beregszászi Anikó 2004a. Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In: Beregszászi Anikó–Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint. 36-43.

Beregszászi Anikó 2004b. Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona (szerk.), *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Ungvár: PoliPrint. 10–20.

Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Beregszászi Anikó–Csernicskó István 1996. A magyar nyelv változatai és stilusrétegei a kárpátaljai magyar nyelvtankönyvekben. In: Csernicskó István–Váradi Tamás (szerk.), *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt. 29–38.

Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004a. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004b. Egy új iskolatipus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? *Magyar Nyelv* C/2: 195–203.

Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004c. Az ukrán nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi vonatkozások. In: Beregszászi Anikó–Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint. 97–108.

Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2009. The Linguistic Aspects of Current Ukrainian Educational Policy. In: Tarnóczy, Mariann–Kővér, Alexandra (szerk.), *20 Years: Report on the Activities of the Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund in Hungary 1989–2009: A Selection of 20 Studies from the Past 20 Years*, 1–9. Budapest: HAS-Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund.

Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Beregszászi Anikó–Márku Anita 2003. A kárpátaljai magyar középiskolások nyelvhasználatáról. In: Csernicskó István (szerk.), *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola. 179–207.

Bilaniuk, Laada–Melnyk, Svitlana 2008: A Tense and Shifting Balance: Bilingualism and Education in Ukraine. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 11/3–4: 340–372.

Candelier, Michael–Batley, Edward–Hermann-Brenecke, Gisella–Szépe György: Nyelvpolitikai irányelvek a jövő évezred számára. Idegen nyelvek az oktatásban. In: Szépe György–Derényi András (szerk.), *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest: Corvina. 251–271.

Csernicskó István 1996. Hogyan tehetjük hatékonyabbá az anyanyelvi oktatást Kárpátalján. *Közoktatás* 1996/2: 12–13.

Csernicskó István 1998a. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó István 1998b. Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio* 1998/1: 5–48.

Csernicskó István (szerk.) 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Csernicskó István 2004. Az anyanyelv oktatásának nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberijogi problémáiról. *Közoktatás* 2004/4–5: 12–14.

Csernicskó István 2008a. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedincc Csilla (szerk.), *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. 153–170.

Csernicskó István 2008b. Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrajnai oktatáspolitika nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2008/2: 302–315.

Csernicskó István 2009a. A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. *Magyar Tudomány* 2009/11: 1297–1303.

Csernicskó István 2009b. Az ukrajnai oktatáspolitika a nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk* 2009/február: 33–40.

Csernicskó István 2009c. Nyelv, oktatás és azonosságtudat összefüggései Ukrajnában. In: Karmacsi Zoltán–Márku Anita (szerk.), *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint. 26–33.

Csernicskó István 2009d. Ukrajna és a nyelvi sokszínűség. In: Lanstyák István–Menyhárt József–Szabómihály Gizella (szerk.), *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*. Dunaszerdahely: Gramma. 11–23.

Csernicskó István–Ferenc Viktória 2009. Az ukrajnai oktatáspolitika és a kárpátaljai magyar felsőoktatás. In: Horváth István–Tódor Erika Mária (szerk.), *Nemzetállamok, globalizáció és kétnyelvűség*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion. 25–40.

Csernicskó István–Márku Anita 2001. Hatékonyság a nyelvhelyességi kérdések oktatásában. In: Papp György (szerk.), *A II. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve. Újvidék. 97–103.

Csernicskó István–Soós Kálmán 2002. Mozaik 2001. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet. 91–135.

Ferenc Viktória 2009. Kárpátaljai magyar diákok az ukrajnai emelt szintű érettségi útvesztőiben. In: Kötél Emőke szerk., *PhD konferencia. A Tudomány Napja tiszteletére rendezett konferencia tanulmányaiból*, 199–213. Budapest: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium.

Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely.

Glatz Ferenc 2001. Hét tézis az Európai Unióról és a nyelvekről. *Magyar Tudomány* 2001/7: 237–240.

Göncz Lajos 1995. A tannyelv hatása a tanulók személyiségfejlődésére többnyelvű környezetben. In: Kassai Ilona (szerk.), *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 65–81.

Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Gulpa, L. (Гульпа Л.) 2000. Особливості розвитку шкільництва національних меншин у Закарпатській області. In: Horváth Katalin–Fábián Miroszláva (szerk.), *Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця*. Ужгород: Ужгородський державний університет. 186–192

Hazanarov, K. H. 1982. *Resenyije nacionalyno-jazikovoj problemi v SZSZSZR*. Moszkva: Izdatyelsztvo polityicseszkoj lityeraturi.

Hires Emőke–Fábián Márta 2004. *English with You and Me*. Ungvár: PoliPrint.

Huszti Ilona 2004a. Az idegennyelv-oktatás helyzete a mai Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban. In: Huszti Ilona (szerk.), *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben.* Ungvár: PoliPrint. 7–9.

Huszti Ilona 2004b. English language teaching in the upper primary classes of the Transcarpathian Hungarian schools: problems and solutions. In: Huszti Ilona–Koljadzsin Natália (szerk.), *Nyelv és oktatás a 21. század elején.* Ungvár: PoliPrint. 182–186.

Iszajev, M. I. (Исаев, М. И.) 1982. *Социолингвистические проблемы языков народов СССР: Вопросы языкового планирования и языкового строительства*. Москва: Политиздат.

Karmacsi Zoltán 2003. *Sztan vikladannya ukrajinszkoji movi u skolah z uhorszkoju movoju navcsannya v Zakarpatszkij oblasztyi. Mology, oszvita i kulturna szamoszvidomiszty.* Kijev: Vidavnictvo Ejropejszkoho unyiverszitetu. 178–180.

Karmacsi Zoltán 2009. Nyelvi attitűd: gyengítő és erősítő tényezők Kárpátalján a magyar nyelv esetében In: Borbély Anna–Vančoné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.), *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák.* Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet–Gramma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar–Tinta Kiadó. 415–422.

Kiefer Ferenc 2001. *Nyelvtudomány.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kontra Miklós 1996. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Diószegi László (szerk.), *Magyarságkutatás 1995–96.* Budapest: Teleki László Alapítvány. 113–123.

Kontra Miklós–Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós–Hattyár Helga (szerk)., *Magyarok és nyelvtörvények.* Budapest: Teleki László Alapítvány.

Kotygorenko, V. 2003. Котигоренко, В. 2003. Тенденції в етнічній та етномовній динаміці населення України у 1959–2001 рр. (за матеріалами переписів). *Людина і політика. Український соціально-гуманітарний науковий журнал* (http///www.lp-ua.info/2003/print_202.php).

Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén.* Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.

Kótyuk István főszerk. 2006. Magyar–ukrán kisszótár. Ungvár–Beregszász: PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.

Kozma Endre 1993. Kafedra Uhorszkoji Filolohiji, Uzshorod. Egy túlélő magyar tanszék emlékére. *Pro Minoritate* 6: 28–36.

Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában.* Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Lanstyák István–Simon Szabolcs–Szabómihály Gizella 1999. Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1: 89–98.

Lizanec, Petro 1994. Українська мова в угорськомовних школах Закарпаття та в Угоршині. *Acta Hungarica* III: 125–130.

Lizanec, Petro szerk. 2001. *Magyar–ukrán szótár.* Ungvár: IVA Kiadó.

Marina Vaszily 1997. Etnokulyturnij reneszánsz ruminov Zákárpáttya. Mátyeriáli náukovo- prákticsnoji konferenciji „Gyerzsávne regulyuvánnyá mizsetnyicsnih vidnoszin v Zákárpáttyi". Uzshorod. 110–115.

Márku Anita 2004. Kölcsönszók használata a kárpátaljai magyar fiatalok körében. In: Beregszászi Anikó–Csernicskó István (szerk)., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint. 44–52.

Migovics I. 1997. Problemi szocializaciji osznovnih etnoszociálynih szpilynot Zákárpáttyá. In: Mátycriáli náukovo-prákticsnoji konferenciji „Gyerzsávne regulyuvánnyá mizsetnyicsnih vidnoszin v Zákárpáttyi". Uzshorod. 46–57.

Miller, J. 1994. Commonwealth of Independent States (CIS). In: R. E. Asher et al (szerk.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford–New York–Seoul–Tokyo: Pergamon Press. 613–614

Molnár Anita 2009a. Tannyelv, nemzeti identitás és a nyelvek presztízse – egy Kárpátalján végzett kutatás margójára. In: Borbély Anna–Vančoné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.), *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet–Gramma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar–Tinta Kiadó. 439–446.

Molnár Anita 2009b. Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacsi Zoltán–Márku Anita (szerk.), *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint. 122–127.

Molnár József–Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.

Nyorba, Szvitlana 2003. *Vodohraj. Ukrainszko-uhorszkij szlovnik. Uhorszko-ukrajinszkij szlovnik. Frazeolohicsnij szlovnik*. Uzshorod: Grazsda.

Orosz Ildikó 1995. *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján (Dokumentumgyűjtemény)*. Ungvár–Budapest: Intermix.

Orosz Ildikó 2004. Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás a szórványban. In: Beregszászi Anikó–Csernicskó István (szerk.), *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint. 55–76.

Orosz Ildikó 2005. *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999)*. Ungvár: PoliPrint.

Orosz Ildikó 2007. *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PoliPrint.

Palkó István–Palkó Gyula 1997. *Magyar–Ukrán, Ukrán–Magyar kisszótár*. Ungvár: Tárogató Könyvek.

Phillipson, Robert–Rannut, Mart–Skutnabb-Kangas, Tove 1994. Introduction. In: Skutnabb-Kangas, T.–Phillipson, R. (szerk.), *Linguistic human rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin: Mouton de Gruyter. 1–22.

Póhán, K. (Повхан К.) 1999. Державна мова в школах національних меншин. *Українська мова і література в школі* 4: 55–57.

Póhán, K. (Повхан К.) 2003. Проблеми і перспективи навчання державної мови учнів-угорців. *Українська мова і література в школі* 8: 52–55.

Reiplik-Horváth Zsuzsanna (Райплик-Горват Жужанна) 2002. Особливості вивчення державної мови у школах з угорською мовою навчання на Закарпатті. In: *Молодь, освіта і культурна самосвідомість*, Київ: Видавництво Європейського університету. 177–179.

Séra Magdolna 2009a. Az iskolai tannyelvválasztás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és társadalmi mobilitása szempontjából. In: Kötél Emőke–Szarka László (szerk.), *Határhelyzetek II. Kultúra, oktatás, nyelv, politika*. Budapest: Balassi Intézet–Márton Áron Szakkollégium. 241–268

Séra Magdolna 2009b. Képzelet és valóság találkozása a kárpátaljai magyar szülők tannyelv-választási döntéseiben. In: Karmacsi Zoltán–Márku Anita (szerk.), *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint. 154–157

Shamshur, O. – Izhevskaya, T. 1994. Multilingual Education as a Factor of Inter-Ethnic Relations: The Case of the Ukraine. *Current Issuses in Language in Society*. Vol. 1. No. 1: 29–39.

Skutnabb-Kangas, Tove 1990. *Language, Literacy and Minorities*. A Minority Rights Group Report. London: The Minority Rights Group.

Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest, Teleki László Alapítvány.

Skutnabb-Kangas, Tove 1998. Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad piac". *Fundamentum* III/1–2: 7–25.

Solchanyk, Roman 1985. Language Politics int he Ukraine. In: Krindler, Isabelle T. (szerk.), *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages. Their Past, Present and Future.*. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton de Gruyter. 57–105.

Stepanenko, Vsctor 2003. Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building. In: Nation-Building Ethnicity and Language Politics in transition countries. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative–Open Society Institute. 109–135.

Szépe György 1984. Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XV*. 303–329.

Tankönyv 1995a. Kótyuk István: *Magyar nyelv 5. osztály*. Lviv: Szvit.

Tóth Mihály – Csernicskó István 2009. Az ukrajnai kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio* 2009/2: 69–107.

Udvari István szerk. 2000a. *Ukrán–Magyar szótári adatbázis III. Л–О*. Nyiregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

Udvari István szerk. 2000b. *Ukrán–Magyar szótári adattár VI. Ф–Я*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.